

Η εξέλιξη των στόχων και οι νέες τάσεις στο σχεδιασμό του χώρου

Ηλίας Μπεριάτος*

Περίληψη

Οι αντιλήψεις για την οργάνωση και το σχεδιασμό του χώρου, μετά το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αναπτύχθηκαν στα πλαίσια ενός «Πολέμου των Ιδεών». Είναι κοινή συνείδηση πια πως ο γεωγραφικός χώρος είναι κι αυτός συνιστώσα του κοινωνικού γίνεσθαι και προσεγγίζεται στην επιστημονική του και πολιτική του πορεία. Ο συγγραφέας αναλύει τις κυριότερες αντιλήψεις και σχεδιαστικές παρεμβάσεις που κινούνται από τις ανάγκες για σφαιρική ρύθμιση του χώρου, τις αισθητικές αντιλήψεις, αλλά τις οικονομικές, οικολογικές και κοινωνικές ανάγκες.

1. Εισαγωγική εννοιολογική-μεθοδολογική προσέγγιση

Θεωρούμε ότι τα διάφορα φαινόμενα και προβλήματα των ανθρωπίνων κοινωνιών (ή χωρο-κοινωνικών σχηματισμών) και κυρίως εκείνα που έχουν σχέση με την ανάπτυξη μπορούν να μελετηθούν μέσα από δύο διαστάσεις:

- α. Την τομεακή/θεματική/κλαδική.
- β. Τη χωρική/γεωγραφική/περιβαλλοντική.

Η πρώτη έχει σχέση με τους διάφορους τομείς της κοινωνικής δράσης και δραστηριότητας και η δεύτερη με το χρόνο (ή το χωρόχρονο) μέσα στον οποίο «εγγράφεται» η δράση αυτή. Φυ-

* Ειδικός Επιστήμονας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

σικά η πραγματικότητα είναι και παραμένει ένα ενιαίο και αδιαίρετο σύνολο και ο διαχωρισμός αυτός είναι μεθοδολογικός και συμβατικός για τις ανάγκες και μόνο μιας συστηματικής επιστημονικής μελέτης (έστω και αν ο διαχωρισμός αυτός δεν είναι πάντοτε επιστημολογικά σωστός και επιστημονικά ασφαλής). Γεγονός πάντως είναι ότι ο γεωγραφικός χώρος αποτελεί ένα οργανικό στοιχείο, μια *συνιστώσα*, μια *διάσταση* της κοινωνικής πραγματικότητας και η όποια σπουδή ή μελέτη του σχετίζεται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με την πραγματικότητα αυτή (βλέπε διαγραμματική απεικόνιση).

Οι δύο προσεγγίσεις για τη μελέτη της ανάπτυξης	
<p>1. («ΚΑΘΕΤΗ») «ΤΟΜΕΑΚΗ» «ΘΕΜΑΤΙΚΗ» «ΚΛΑΔΙΚΗ» Θέματα ή τομείς δράσης</p>	<p>2. («ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ») «ΧΩΡΙΚΗ» «ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ» «ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ» Επίπεδα ή κλίμακες χώρου</p>

Με τη σειρά του ο χώρος «προσεγγίζεται» μέσα από δύο ξεχωριστές (από επιστημολογική άποψη) πορείες ή διαδικασίες, την *Επιστημονική* και την *Πολιτική*. Η πρώτη μας οδηγεί στην *κατανόηση* των χωρικών φαινομένων ενώ η δεύτερη έχει στόχο την «*επέμβαση*» στο χώρο. Ενδεικτικά μπορούμε να πούμε ότι η πρώτη έχει σχέση με την επιστήμη, τη θεωρία, την ανάλυση (έρευνα, περιγραφή, ταξινόμηση, ερμηνεία) καθώς και την πρόγνωση ή πρόβλεψη σε σχέση με το χωρικό «γίνεσθαι» ενώ η δεύτερη έχει σχέση με την τεχνική-πρακτική, την εφαρμογή-πράξη, τη σύνθεση-πρόταση (δράση, πρόγραμμα, σχέδιο) καθώς και την πρόβλεψη και πρόληψη σε σχέση με το «δέον γεννέσθαι» στο χώρο τομεακή-θεματική-κλαδική διάσταση της μελέτης της αναπτυξιακής διαδικασίας, δηλαδή την κοινωνικοοικονομική όψη της πραγματικότητας.

Ο χώρος –ως πεδίο μελέτης και δράσης– αποτελεί επομένως αντικείμενο και της επιστήμης και της τεχνικής/πολιτικής. Ανάμεσα στις δύο αυτές προσεγγίσεις μπορούμε να τοποθετήσουμε όλες τις επιστήμες και τεχνικές/πολιτικές, που ασχολούνται με το χώρο και την ανάπτυξη όπως η Γεωγραφία, η Περιφερειακή Πολιτική, η Περιφερειακή Ανάπτυξη, η Χωροταξία, η Πολεοδομία, ο Χωροταξικός και Πολεοδομικός Σχεδιασμός¹.

Οι δύο προσεγγίσεις για τη μελέτη του χώρου	
1. Η «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ» (ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ) «ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ» ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΘΕΩΡΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΠΡΟΓΝΩΣΗ/ΠΡΟΒΛΕΨΗ	2. Η «ΠΟΛΙΤΙΚΗ» (ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ) «ΔΕΟΝ ΓΕΝΕΣΘΑΙ» ΤΕΧΝΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ/ΠΡΑΞΗ ΣΥΝΘΕΣΗ/ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΔΡΑΣΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ/ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΒΛΕΨΗ/ΠΡΟΛΗΨΗ

Είναι γνωστό ότι στις αρχές του εικοστού αιώνα πλάι στην εμφανιζόμενη τάση για «οργάνωση» ή «ρύθμιση» του χώρου (με συνειδητό και συνολικό τρόπο όπως θα δούμε παρακάτω) παρουσιάστηκε σχεδόν ταυτόχρονα και η τάση για «χωρικοποίηση» των ανθρωποκοινωνικών επιστημών. Έτσι μια σειρά από επιστήμες που εξετάζουν τον άνθρωπο ως ατομικότητα αλλά και ως συλλογικότητα (κοινωνικές επιστήμες) ενσωμάτωσαν στην προβληματική τους τη διάσταση του χώρου². Μέχρι τότε ο μοναδικός επιστημονικός κλάδος που είχε ως αποκλειστικό αντικείμενο τον «ανθρώπινο» χώρο ήταν η Γεωγραφία³, με την κλασική της βέβαια μορφή, που είχε στόχο τη συστηματική εξέταση των φαινομένων πάνω στην «επιδερμίδα» της γης.

Η «χωρικοποίηση» των κοινωνικών επιστημών που προαναφέραμε δεν υπήρξε φυσικά ένα τυχαίο γεγονός. Υπήρξε πρώτα απ' όλα η αντανάκλαση σε διανοητικό-πνευματικό επίπεδο μιας νέας κατάστασης, μιας νέας πραγματικότητας. Με άλλα λόγια το ενδιαφέρον και η ενασχόληση των κοινωνικών επιστημών με το χώρο αντανakλά τη «χωρικοποίηση» της ίδιας της κοινωνίας (Spatialisation de la société) σε όποια μορφή και αν θεωρήσουμε αυτή (διαδικασία αστικοποίησης κ.λπ.) Παράλληλα το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημών για το χώρο προκλήθηκε και από την ανάγκη να ανταποκριθούν οι επιστήμες αυτές στις αυξημένες απαιτήσεις του σχεδιασμού, της οργάνωσης και των επεμβάσεων στο χώρο (δηλαδή της ανάγκης για χωροταξία, πολεοδομία, περιφερειακό σχεδιασμό κ.λπ.)⁴.

Βλέπουμε επομένως ότι η ανάπτυξη της προβληματικής, για τη γνώση του χώρου συμβαδίζει και συνδέεται ιστορικά αλλά και επιστημονικά με την εμφάνιση της ανάγκης για μια «ρύθμιση» του χώρου ή «πολιτική» στο χώρο. Έτσι η εφαρμογή των θεωριών για το χώρο δημιουργεί νέα εξέλιξη στις ίδιες τις θεωρίες για το χώρο.

2. Οι στόχοι του χωρικού σχεδιασμού και οι κυριότερες μορφές των σχεδιαστικών επεμβάσεων

2.1. Η εμφάνιση της ανάγκης για «σφαιρική» ρύθμιση του χώρου

Η διευθέτηση του χώρου (Χωροταξία και Πολεοδομία) αποκτά ιδιαίτερη υπόσταση, δηλαδή αποτελεί ιδιαίτερο γνωστικό αντικείμενο, από τη στιγμή που γεννιέται η *συνειδητή* ανάγκη να διαμορφώσουμε συνολικά και σφαιρικά μια εδαφική (γεωγραφική) πραγματικότητα. Βέβαια ο άνθρωπος, ως συλλογική οντότητα, διευθετούσε ή μάλλον «κατασκεύαζε» ανέκαθεν το χώρο του με τον έναν ή τον άλλον τρόπο⁵.

Έτσι στις αρχαϊκές και παραδοσιακές/προβιομηχανικές κοινωνίες η οργάνωση του χώρου ήταν *μη συνειδητή διαδικασία* – τουλάχιστον στη σφαιρική ολοκληρωμένη μορφή της. Από νωρίς όμως –από τους πρώτους ιστορικούς χρόνους– εμφανίστηκε η ανάγκη σχεδιασμένης δράσης και επέμβασης σε ορισμένους ιδιαίτερα κρίσιμους τομείς: διανομή και καλλιέργεια συγκεκριμένων εδαφών και γαιών, δίοδοι επικοινωνίας, αμυντικά έργα, έλεγχος υδάτινων πόρων και αρδευτικά συστήματα, υγειονομικά συστήματα, χάραξη και κατασκευή πόλεων κ.λπ. Η ρύθμιση του χώρου με τη σημερινή *σφαιρική έννοια* του όρου αποσαφηνίζεται περισσότερο όταν αποκαλύπτεται ότι οι επεμβάσεις αυτές συνδέονται μεταξύ τους και ότι δεν μπορούμε να λύσουμε ένα πρόβλημα χωρίς να εξετάσουμε πολυάριθμα φαινόμενα. Επομένως η ρύθμιση του χώρου βασίζεται σε παρεμβάσεις συνδυασμένες και συντονισμένες, που λαμβάνουν υπόψη διαφορετικές παραμέτρους του προβλήματος.

Από το άλλο μέρος κάθε δράση και επέμβαση στο χώρο προϋποθέτει ορισμένους *στόχους, σκοπούς ή επιδιώξεις* με βάση τους οποίους «κρίνουμε» την πραγματικότητα και προσπαθούμε

να την «αλλάξουμε». Οι σκοποί αυτοί μεταβλήθηκαν στην πορεία του χρόνου και συνέβαλαν σιγά σιγά στη δημιουργία της σημερινής αντίληψης για συνειδητή και σφαιρική δράση στο χώρο (συνειδητός σχεδιασμός). Στη συνέχεια αναφέρουμε συνοπτικά τις κυριότερες μορφές των χωροταξικών επεμβάσεων όπως αυτές αναδύθηκαν ιστορικά για την εκπλήρωση των διαφόρων αναγκών και στόχων των ανθρώπινων κοινωνιών, μέχρι την «επίσημη» γέννηση της Χωροταξίας στις αρχές του 20ου αιώνα. Στην πράξη, σχεδόν καμία μορφή επέμβασης στο χώρο δεν έχει ένα μόνο στόχο. Συχνά συνυπάρχουν διάφοροι σκοποί, με ή χωρίς την κυριαρχία κάποιου από αυτούς, αφού όλοι αναφέρονται στην ενιαία διαδικασία εξέλιξης και ανάπτυξης μιας κοινωνίας. Γι' αυτό και η ξεχωριστή εξέτασή τους οφείλεται σε μεθοδολογικούς λόγους.

2.2. Ο σχεδιασμός με βάση γεωμετρικές χαράξεις και στόχο την έκφραση των κοσμικών και αισθητικών αντιλήψεων

Στο χώρο της δημιουργίας των ανθρωπίνων οικισμών υπάρχουν πολλά και ποικίλα παραδείγματα γεωμετρικών χαράξεων και δομών από κάθε πολιτισμό. Πολύ προτού ο Ιππόδαμος εισάγει το γνωστό ρυμοτομικό του σύστημα, πολλές πόλεις με γεωμετρική δομή άνθισαν στη Μέση Ανατολή, στην Κίνα, στην προκολομβιανή Αμερική και αλλού.

Παρόλο που οι γεωμετρικές χαράξεις μπορούσαν να συνδυαστούν εύκολα με τις τεχνικές μέτρησης της γης (χρήσιμες για την εκμετάλλευση και διαχείρισή της) η αρχική τους εμφάνιση δεν ανταποκρινόταν σε πρακτικούς ή χρησιμοθηρικούς λόγους. Οι γεωμετρικές μορφές καθορισμένες από κοσμικούς ή αστρονομικούς προσανατολισμούς δεν μπορούσαν να καλύψουν ταυτόχρονα και πρακτικές λειτουργικές ανάγκες. Οι «σχεδιαστές» των αρχαίων αυτών πόλεων είχαν επίγνωση της «αυστηρότητας» και της «ακαμψίας» των γεωμετρικών τους μορφών η οποία μάλιστα δημιουργούσε δυσάρεστα προβλήματα και στο μικρο-κλίμα αλλά δε σκέφτηκαν ποτέ να δώσουν λειτουργικές λύσεις. Και αυτό γιατί οι ιδρυτές των αρχαίων οικισμών ήταν συνήθως θρησκευτικοί ηγέτες και ήθελαν να προσδώσουν μια αυστηρότητα μορφής στο χώρο που δημιουργούσαν ώστε να βρίσκονται σε αρμονία με τις κοσμικές δυνάμεις και τη μεταφυσική τάξη⁶.

Από την Κίνα της δεύτερης χιλιετίας και την αρχαϊκή Ρώμη μέχρι την προκολομβιανή Αμερική, οι γεωμετρικές μορφές ήταν η αναγκαία συνθήκη που διασφάλιζε την επικοινωνία με το υπερ-

βατικό στοιχείο. Οι παραπάνω αντιλήψεις αντικαταστάθηκαν σιγά σιγά από άλλες πιο «προσγειωμένες» θεωρήσεις. Στους Ρωμαίους αυτό γίνεται φανερό στη μορφή της διανομής της γης στα εδάφη που εποίκιζαν. Στο Μεσαίωνα οι «μυστικιστικές» αντιλήψεις υπάρχουν αλλά αφορούν πλέον μόνο το σχέδιο και τον προσανατολισμό του ναού των οικισμών. Τον 12ο και 13ο αιώνα, ολόκληρος ο εποικιστικός οργανισμός στην κεντρική και δυτική Ευρώπη βασίζεται στη διανομή της γης σε τραπεζοειδή ή τετραγωνοειδή τεμάχια που συνολικά παρουσίαζαν τη μορφή ακανόνιστης σκακιέρας. Η χάραξη αυτή φαίνεται ότι είχε και το πλεονέκτημα της αποφυγής ή μείωσης των κινδύνων σε περιπτώσεις εκτάκτων αναγκών όπως οι φωτιές ή επιδημίες κ.λπ., εφ' όσον οι αποστάσεις και διαστάσεις των τεμαχίων ήταν κατάλληλες. Η χάραξη προέβλεπε επίσης και χώρους συλλογικών δραστηριοτήτων και λειτουργιών (αγορές κ.λπ.).

Από το άλλο μέρος οι αισθητικές αντιλήψεις υπήρξαν ανέκαθεν βασικός παράγοντας διαμόρφωσης του πολεοδομικού χώρου. Ιδιαίτερα όμως τον 16ο αιώνα η κατανόηση των νόμων της γεωμετρικής *προοπτικής* και η εφαρμογή της στις γραφικές τέχνες και τη ζωγραφική έδωσε νέα διάσταση στην αντίληψη για το χώρο. Η προοπτική γίνεται σύντομα το νέο εργαλείο για το σχεδιασμό και τη διαμόρφωση του χώρου της πόλης ο οποίος «συλλαμβάνεται» τώρα με «συνολικό» και «σφαιρικό» τρόπο, πράγμα που επιβάλλει και ένα *σφαιρικό σχεδιασμό*. Ο Μιχαήλ Άγγελος, π.χ. υπήρξε –ως σχεδιαστής του αστικού περιβάλλοντος– πρωτοπόρος από την άποψη αυτή έστω και σε μικρή κλίμακα (σχεδιασμός πλατειών και ανοιχτών χώρων κ.λπ.).

Στη συνέχεια άλλοι χρησιμοποιούν τη γεωμετρική προοπτική στη γενικότερη πολεοδομική σύνθεση με τη δημιουργία αξόνων της πόλης που υλοποιούνται από σημειακής μορφής μνημεία (π.χ. οβελίσκους) και οι οποίοι δημιουργούν προοπτικές «φυγές» με αισθητικά αποτελέσματα. Μια τέτοια διαμόρφωση του χώρου στη βάση αισθητικών γεωμετρικών μορφών είναι φυσικό να μην ενδιαφέρεται για το λειτουργικό περιεχόμενο της οργάνωσης του χώρου αλλά μόνον για τις εξωτερικές όψεις των οικοδομικών όγκων ή άλλων κατασκευών. Ακόμη οι αισθητικές ανησυχίες επιβάλλουν μια «τάξη» στη χρήση του χώρου και δίνουν αξία στην αίσθηση του βάθους που υλοποιείται με κατάλληλες χαράξεις.

Έτσι, η πολεοδομία που βασίστηκε στην προοπτική, για αισθητικούς λόγους αναπτύσσεται χωρίς διακοπή από τον 16ο μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα. Στο όνομα μιας αισθητικής τελειότητας επιβάλλει συχνά απαράδεκτες λειτουργικές δεσμεύσεις

και είναι πραγματικά περίεργο πώς οι αρχές μιας τέτοιας διαμόρφωσης του χώρου όχι μόνο επιζούν αλλά και κυριαρχούν μέχρι τον 20ο αιώνα.

Η *Χάρτα των Αθηνών*⁷ που συντάχθηκε με αφορμή το 4ο Παγκόσμιο Συνέδριο Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας (Αθήνα 1933) σηματοδοτεί την επίσημη ρήξη με τις άκαμπτες παραδοσιακές αισθητικές αρχές και την εισαγωγή της λειτουργικής αρχής στη διαμόρφωση του χώρου. Στην αρχιτεκτονική και στην πολεοδομία η μορφή ακολουθεί πλέον τη λειτουργία (Form follows function)⁸.

2.3. Ο σχεδιασμός με βάση κοινωνικούς στόχους: Ισότητα και δικαιοσύνη στο χώρο

Οι κοινωνικοί στόχοι αποτελούν μια από τις θεμελιώδεις παραμέτρους του χωρικού (πολεοδομικού και χωροταξικού) σχεδιασμού καθώς και του γενικότερου αναπτυξιακού προγραμματισμού. Πρέπει να πούμε εξ' αρχής ότι η εξέταση των όρων αυτών συνοδεύεται με την ιστορία των ουτοπιών και τις θεωρίες των ουτοπιστών. Πράγματι οι μεγάλοι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές και επαναστάτες εξέφρασαν συχνά την ανάγκη να τοποθετήσουν κάπου σε κάποιο τόπο ή χώρο τον ιδανικό κόσμο που περιέγραφαν. Προσπάθησαν δηλαδή να προβάλουν στο χώρο τη νέα κοινωνική κατάσταση που ευαγγελίζονταν και γι' αυτό οι επιθυμητές *κοινωνικές δομές* έπρεπε να αντιστοιχούν ή να εκφραστούν με κάποιες *χωρικές δομές*.

Από αυτή την άποψη η πολιτεία του Πλάτωνα υπήρξε η πρώτη κοινωνική και πολιτική ουτοπία. Η γεωγραφική και χωροταξική της εικόνα ήταν μάλιστα αρκετά συγκεκριμένη: Ένα παράκτιο λεκανοπέδιο μεταξύ βουνού και θάλασσας με εκτάσεις γεωργικής γης για τις απαραίτητες καλλιέργειες γύρω από την πόλη-κατοικία των πολιτών, δάση και βοσκοτόπια και γενικά ό,τι εθεωρείτο ως αναγκαίο παραγωγικό υπόβαθρο την εποχή εκείνη για την ύπαρξη μιας ευημερούσας κοινωνίας.

Δεν είναι σκοπός μας εδώ να ιχνηλατήσουμε αναλυτικά ολόκληρη την ιστορία των ουτοπιών από τότε μέχρι σήμερα. Αναφέρουμε μόνο ότι εκτός από την αρχαιότητα η ουτοπική σκέψη εμφανίζεται στο Χριστιανικό μεσαίωνα με τη μορφή της Νέας Ιερουσαλήμ και αποκτά νέα ισχύ στην περίοδο της Αναγέννησης. Η ουτοπία ανταποκρίνεται τώρα σε μια νέα ανάγκη επαναθεώρησης της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης. Για τον Thomas More⁹ είναι το πρόσχημα για να ορίσει αυτό που οφείλει να είναι μια πραγματική

κοινότητα ανθρώπων και να υπογραμμίσει πως αυτή μπορεί να υπάρξει μόνο σε ένα αρμονικό περιβάλλον (χώρο) που τοποθετεί σε ένα νησί και το περιγράφει παραστατικά.

Από πλευράς πλήθους αλλά και ποιότητας των ουτοπιών σημαντικότερη περίοδος είναι ο 19ος αιώνας που αποτελεί και τον «χρυσό αιώνα» του ουτοπιστικού προβληματισμού¹⁰. Η ουτοπική σκέψη γεννιέται από την άρνηση μιας υφιστάμενης κατάστασης και της διάθεσης για αλλαγή. Μπορεί να πάρει τη μορφή ενός απλού οράματος ή ακόμα και μιας κοινωνικής φιλοσοφίας η οποία δίνει έμφαση στη *χωρική τάξη* και στη σημασία που αυτή έχει στην καλή λειτουργία της κοινωνίας (ένα είδος χωρικο-γεωγραφικού ντετερμινισμού).

Η κοινωνική ουτοπία επιμένει στην παιδαγωγική αξία της οργάνωσης του χώρου. Το άτομο δεν μπορεί να αναπτυχθεί σωστά σε οποιοδήποτε περιβάλλον ώστε να αποδώσει το μέγιστο των δυνατοτήτων του και να συμβάλει θετικά στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Αυτή η άποψη, για τη διευθέτηση του χώρου ως οργανωτή της κοινότητας και ως θεμελιακού στοιχείου της κοινωνικής τάξης και συνοχής, βρίσκει την πλήρη και περισσότερο επεξεργασμένη έκφρασή της στους κοινωνικούς ουτοπιστές του 19ου αιώνα. Για παράδειγμα στην περίπτωση του Ch. Fourier¹¹ υπάρχει μια σύμπτωση ανάμεσα στο περίφημο φαλανστήριό του (στη χωρική δομή και οργάνωσή του) και στο κοινωνικό σώμα. Το όραμα του Robert Owen δεν είναι πολύ διαφορετικό από εκείνο του Fourier αλλά βασιζόταν σε μια κοινωνική αντίληψη περισσότερο πραγματιστική. Η επίδραση των ιδεών του Owen φαίνεται στις εργατοϋπολεις του 19ου αιώνα καθώς και στις προσπάθειες που έγιναν στην Αμερική για τη δημιουργία μιας ιδανικής κοινότητας.

Στην Αγγλία το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα ο κοινωνικός ουτοπισμός παίρνει μια διαφορετική μορφή. Ο αστικός (δομημένος) χώρος μέσα στον οποίο ζουν οι εργαζόμενοι, παρόλες τις βελτιώσεις της νομοθεσίας για τον καθορισμό ελαχίστων όρων διαβίωσης, εξακολουθεί να παρουσιάζει μια εικόνα θλίψης και μονοτονίας από τη συνεχή και αδιάκοπη παράθεση των συγκροτημάτων κατοικιών που επαναλαμβάνονται σε μεγάλες ζώνες των βιομηχανικών πόλεων και από τις οποίες η επαφή με το φυσικό περιβάλλον λείπει εντελώς. Ο άνθρωπος ως άτομο, συνθλίβεται κάτω από τις συνθήκες αυτές. Έτσι ο σχεδιασμός του δομημένου χώρου με στόχο την ανάπτυξη και ολοκλήρωση του ατόμου γίνεται σιγά σιγά «αντι-αστικός» όσο και αν αυτό φαίνεται αντιφατικό. Για να ξαναβρεί ο άνθρωπος την ισορροπία του, που έχασε με την αποκοπή του από τη φύση, πρέπει να εξαφανιστούν

ορισμένα στοιχεία της πόλης, όπως η συνεχής δόμηση, η κλασική οδός κ.λπ. που εμποδίζουν να μπει το πράσινο, ο ήλιος, ο αέρας και τελικά η φύση μέσα στον πολεοδομικό-οικιστικό χώρο.

Παρόμοια τάση επικρατεί και στην ηπειρωτική Ευρώπη όπου επιχειρείται η καταδίκη του μοντέλου της παραδοσιακής πόλης και των συμπτωμάτων της: της έλλειψης υγιεινής, της πυκνής δόμησης κ.λπ. Ο «νατουρισμός» (Naturisme) αποτελεί και εδώ την πρώτη φροντίδα των υπευθύνων για το σχεδιασμό του αστικού χώρου. Θα αποτελέσει επίσης κύριο στοιχείο του προοδευτικού ρεύματος αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας του πρώτου ημίσεως του 20ου αιώνα που θα καταλήξει στη «Χάρτα της Αθήνας».

Ο κοινωνικός ουτοπισμός και ο εξ' αυτού χωρικός σχεδιασμός μπορεί να πάρει επίσης και άλλη μορφή. Αντί της προσπάθειας για την απρόσκοπτη –μέσα στο χώρο– πνευματική και υλική ανάπτυξη του ατόμου, η έμφαση δίνεται στο συλλογικό (κοινωνικό) έλεγχο του κάθε ανθρώπου. Στο φαλανστήριο του Fourier μαζί με την αντίληψη για εκπλήρωση των ατομικών αναγκών και επιθυμιών διαφαίνεται και η τάση του ελέγχου καθενός από τους άλλους. Ο έλεγχος αυτός έλαβε ακραίες και καταχρηστικές μορφές. Ο σχεδιασμός χρησιμοποιήθηκε για τον έλεγχο του χώρου και μέσω αυτού για τον έλεγχο της κοινωνίας από την πολιτική και διοικητική και την εξουσία¹².

Η ιδέα του κοινωνικού ελέγχου υπήρχε πάντα –συνειδητά ή ασυνειδητά– στην πρακτική του σχεδιασμού του πολεοδομικού περιβάλλοντος: Το στοιχείο π.χ. του δρόμου με τα σπίτια, έτσι όπως κατασκευάζονταν στις παραδοσιακές πόλεις, διευκόλυνε τον αυτο-έλεγχο της κοινωνικής ομάδας και της τοπικής κοινωνίας γενικότερα, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στη βελτίωση της κοινωνικής ασφάλειας. Συνδυάζοντας τα παραπάνω πρέπει να τονιστεί εδώ, ότι την περίοδο που εμφανίζεται το «νατουριστικό» κίνημα με στόχο το «άνοιγμα» ή το «σπάσιμο» του πολεοδομικού ιστού και τη δημιουργία πράσινων και ελεύθερων χώρων στις πόλεις, το πρόβλημα της ασφάλειας είναι τόσο μικρό, που οι πολεοδόμοι το αγνοούν, σχεδόν ολοκληρωτικά μέχρι τα μέσα της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας (1950-60). Τότε ακριβώς συνειδητοποιείται η αύξηση της εγκληματικότητας και της βίας στο νέο πολεοδομικό περιβάλλον που σχεδιάστηκε με τα κριτήρια της περιόδου 1920-30 και τα οποία εκφράστηκαν με τη Χάρτα της Αθήνας.

Σήμερα, οι κοινωνικές παράμετροι του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού παίζουν ένα σημαντικό ρόλο, αλλά η επικρατούσα άποψη είναι πολύ πιο διαφορετική από εκείνη που

προαναφέρθηκε σε σχέση με τον ουτοπισμό. Ο χώρος και το περιβάλλον, ως πλαίσιο λειτουργίας της κοινωνίας, εξακολουθεί να θεωρείται βασικό στοιχείο αλλά είναι εξίσου κατανοητό ότι οι χωρικές δομές δεν αποτελούν παρά *μόνο μια διάσταση του προβλήματος*. Δεν μπορούν από *μόνες τους* να οδηγήσουν αμετάκλητα στα επιθυμητά κοινωνικά ιδεώδη. Ο σημερινός τρόπος σχεδιασμού δεν έχει τον ντετερμινιστικό χαρακτήρα της ουτοπιστικής αντίληψης. Αντίθετα έχει συνειδητοποιήσει και αξιολογήσει τη σημασία όλων των γενικών κανόνων που διέπουν τη δομή και λειτουργία της κοινωνίας. Γι' αυτό και ο ρόλος του είναι πιο βοηθητικός και τροποποιητικός επιδιώκοντας κυρίως να μειώσει την επίδραση ορισμένων αρνητικών παραγόντων στην προσπάθεια για την επίτευξη των κοινωνικών στόχων της *ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ισότητας*.

Είναι γνωστό ότι στις κοινωνίες που δημιουργήθηκαν την περίοδο της Αναγέννησης οι ανισότητες που προέρχονταν από την αυστηρή κοινωνική ιεραρχία θεωρούνται σχεδόν «φυσικές». Δεν συμβαίνει το ίδιο σήμερα: Ο σχεδιασμός του χώρου με κοινωνική διάσταση, στοχεύει ακριβώς να εξαφανίσει αυτές τις ανισότητες και η συμβολή του, αν και δεν κατορθώνει να είναι καθοριστική, δηλαδή ικανή (συνθήκη) είναι τουλάχιστον αναγκαία. Παλιότερα οι έννοιες της *ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ισότητας* θεωρούνταν περισσότερο αφηρημένες. Οι άνθρωποι μιλούσαν γι' αυτές σαν να ήταν αρκετό ένα απλό διάταγμα ή μια νομοθετική ρύθμιση για να τις επιβάλλει στην πράξη. Όμως δεν υπάρχει ισότητα και ελευθερία στο κενό ή σε κάποια απόλυτη μορφή. Η εφαρμογή τους εξαρτάται, τουλάχιστον σε ένα μεγάλο βαθμό, από τη χωρική δομή των ανθρώπων και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Υπάρχουν «αδικίες» που προέρχονται από την οργάνωση του χώρου: Τι νόημα έχει, για παράδειγμα, να μιλάμε για ισότητα στην εκπαίδευση όταν η δυνατότητα πρόσβασης και προσπελασιμότητας στα σχολεία και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα ποικίλει ανάλογα και με το περιβάλλον ή με το αν κατοικούμε στην πόλη ή το χωριό, το κέντρο ή την επαρχία; Τι νόημα έχει η ισότητα υγειονομικής περίθαλψης όταν η νοσοκομειακή υποδομή και οι συναφείς εξυπηρετήσεις βρίσκονται συγκεντρωμένες στην πρωτεύουσα ή σε μερικές πόλεις από τις οποίες δεν μπορούν να εξυπηρετηθούν οι κάτοικοι της ενδοχώρας και της υπαίθρου;

Είναι αλήθεια ότι ο συνδυασμός της ελευθερίας και του σεβασμού του κάθε ατόμου από τη μια και της δικαιοσύνης και της ισότητας από την άλλη, δεν είναι πάντα μια εύκολη υπόθεση. Το

δικαίωμα στη *διαφοροποίηση* καθιστά συχνά δύσκολη την εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος *ισότητας* αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι οι δύο αυτοί κοινωνικοί στόχοι είναι ασύμβατοι. Αντίθετα, βρίσκονται πάντα μαζί στο επίκεντρο της προσπάθειας για ένα καλύτερο κόσμο. Γνωρίζουμε εξάλλου σήμερα ότι οι *διαφορές* δεν ταυτίζονται με τις *ανισότητες*. Η εξάλειψη των τελευταίων δε σημαίνει αναγκαστικά και εξαφάνιση των πρώτων, που φυσιολογικά πρέπει να χαρακτηρίζουν τους κοινωνικούς σχηματισμούς. Από το άλλο μέρος η αντίληψη του μαύρου ή άσπρου δεν είναι πλέον παραδεκτή για τις επεμβάσεις στο χώρο. Υπάρχουν πολλοί βαθμοί και δυνατότητες παρέμβασης για να συμβιβάσουμε στο μέτρο του δυνατού αντίθετες κοινωνικές επιδιώξεις.

2.4. Ο σχεδιασμός με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος (φυσική και πολιτιστική κληρονομιά) και την οικολογική ισορροπία

Ήδη από την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο, η φροντίδα για την προστασία των μνημείων υπήρχε σε βαθμό, που σήμερα εκπλήσσει. Αργότερα στην περίοδο της Αναγέννησης η φροντίδα αυτή για την αποκατάσταση των μνημείων του παρελθόντος ισχυροποιείται και συστηματοποιείται σημαντικά. Αρχικά οι επεμβάσεις είναι οργανικά συνδεδεμένες με το άμεσο και ευρύτερο περιβάλλον τους (τεχνητό ή φυσικό) και η πολιτική προστασίας τους αποκτά χαρακτήρα πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού.

Η μεγάλη όμως ώθηση επέρχεται όταν επικρατεί η αντίληψη για προστασία της παράδοσης, της κουλτούρας και του πολιτισμού στα τέλη του 19ου αιώνα. Υπάρχει τώρα μια γενικευμένη τάση για δημιουργία συλλογών και μουσείων, όχι μόνο αρχαιολογικών αλλά και φυσικής ιστορίας. Τότε δημιουργείται το πρώτο κύμα συνειδητοποίησης των καταστροφών που επέρχονται στη φύση και τα φυσικά οικοσυστήματα από την επέκταση των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων. Η σκέψη για τη διατήρηση των φυσικών μορφών καθώς και των «μνημείων της φύσης» οδηγεί στη δημιουργία των πρώτων «φυσικών πάρκων» (εκτεταμένες ζώνες προστασίας που απαγορεύεται οποιαδήποτε αξιοποίηση και λειτουργούν ως «φυσικά αποθέματα» – *Reserves Naturelles*). Οι πρώτες εφαρμογές της τάσης αυτής πραγματοποιούνται στη Γαλλία του Ναπολέοντα του 3ου (δάσος Fontainebleau) και στις ΗΠΑ (κοιλιάδα Yosemite-California και πάρκο Yellowstone).

Στις αρχές του 20ου αιώνα, το κίνημα για την προστασία του περιβάλλοντος (δηλαδή, οι πρόγονοι των σημερινών οικολόγων ή περιβαλλοντιστών) εκυριαρχείτο από μια *νατουραλιστική αντίληψη* που κύρια φροντίδα της ήταν η *διατήρηση της ποικιλότητας της έμβιας φύσης*. Η ιδέα της διατήρησης γίνεται έτσι κεντρικό σύνθημα: Το περιβάλλον πρέπει να προστατευθεί απόλυτα παντού όπου αυτό κινδυνεύει.

Πλησιάζοντας τη σύγχρονη εποχή το κίνημα της προστασίας γίνεται περισσότερο πολύπλοκο και βασίζεται θεωρητικά στη νέα επιστήμη και ιδεολογία, την *Οικολογία* που αναπτύσσεται με μεγάλη ταχύτητα μετά το 1940. Η οικολογία δίνει τώρα τη βασική ενοποιητική αρχή για μια γενική ερμηνεία της φύσης που έλειπε από τις παλιές αναλύσεις και θεωρήσεις. Έλειπε δηλαδή το νήμα που συνδέει τις διάφορες όψεις της ζωής των ζώων και φυτών μέσα στο χώρο και το χρόνο.

Στα πλαίσια αυτά εισάγεται η έννοια της τροφικής αλυσίδας (R.L. Lindeman, 1942). Έτσι εκτιμώντας τις σχέσεις που δημιουργούνται μέσα στις οικολογικές πυραμίδες με όρους *ροής ύλης και ενέργειας*, δίνεται έμφαση πλέον στους παράγοντες που στηρίζουν την ενότητα και συνεκτικότητα του συστήματος των έμβιων όντων. Ταυτόχρονα εξετάζονται και οι δυνατότητες του αβιοτικού περιβάλλοντος καθώς και τα όρια αυτών των δυνατοτήτων. Οι έννοιες *βιοκοινότητα, βιότοπος, οικοσύστημα*, τίθενται πλέον σε καθημερινή χρήση στον επιστημονικό χώρο αλλά και ευρύτερα. Ο πλανήτης Γη αρχίζει πλέον να γίνεται κατανοητός ως ένα *γιγάντιο σύστημα μεταφοράς και μετασχηματισμού ενέργειας* της οποίας κύρια πηγή είναι ο Ήλιος. Ο κόσμος –ή βιόσφαιρα– θεωρείται ένα οικοσύστημα (κατ' άλλους *γεωσύστημα*) του οποίου μπορούμε να αποκαλύψουμε τη δομή και λειτουργία που χαρακτηρίζεται από *συνεχείς ροές ύλης και ενέργειας*, με γέθη ποσοτικού χαρακτήρα και άρα μετρήσιμα. Με βάση την αρχή της λειτουργίας των οικοσυστημάτων κάθε μετασχηματισμός του «*φυσικού πλαισίου*» μπορεί να αναλυθεί και να μελετηθεί στη βάση μιας «*οικολογικής λογιστικής*» που μας πληροφορεί για τις θεμελιώδεις σχέσεις των βιοτικών και αβιοτικών στοιχείων του πλανήτη μας. Μπορεί βέβαια τα μέσα και οι τεχνικές επέμβασης να είναι χονδροειδή αλλά το σπουδαιότερο είναι ότι ο άνθρωπος διαθέτει ένα θεωρητικό και μεθοδολογικό εργαλείο «*προσομοίωση*» (Simulation) του φυσικού «*γίγνεσθαι*» που τον βοηθάει να γνωρίσει και να αναπαραστήσει το μετασχηματισμό και την εξέλιξη του *γήινου περιβάλλοντος* μέσα στο οποίο ζει και δημιουργεί.

Η πρόοδος και ανάπτυξη της οικολογικής σκέψης έχει πολλές και ποικίλες συνέπειες σε όλα τα επίπεδα (επιστημονικό, πολιτικό, κοινωνικό). Η κυριότερη είναι ότι έγινε περισσότερο αισθητή και κατανοητή η απειλή της υποβάθμισης της φύσης και του περιβάλλοντος γενικότερα. Απόρροια του γεγονότος αυτού είναι η ευρεία συνειδητοποίηση των επερχόμενων καταστροφών και η δημιουργία ενός οικολογικού κινήματος που παίρνει συχνά τη μορφή σταυροφορίας για την κινητοποίηση της κοινής γνώμης. Το κίνημα αυτό εκφράζει τη βαθιά ανησυχία, για την πορεία του σύγχρονου ανθρώπου, αδιάφορου για τον φυσικό κόσμο, τον οποίο εκμεταλλεύεται χωρίς να συνεκτιμά τους υπολογισμούς του, τις ανάγκες του μέλλοντος και τα συμφέροντα των μελλοντικών γενεών. Οι ανησυχίες που οι νατουραλιστές είχαν διαισθητικά βιώσει απέναντι στην ανάπτυξη και την τεχνική πρόοδο, τώρα τεκμηριώνονται και πολλαπλασιάζονται. Η οικολογική κρίση φαίνεται να απειλεί το μέλλον πολύ περισσότερο από όσο θεωρείτο άλλοτε. Πρέπει να σημειώσουμε όμως εδώ ότι η δράση του οικολογικού κινήματος χαρακτηρίζεται συχνά από έναν εξτρεμισμό και φανατισμό και μια μανιχαϊστική άποψη για τον κόσμο, που εγγίζει τα όρια θρησκευτικής συμπεριφοράς.

Παρόλες όμως αυτές τις εξτρεμιστικές εκδηλώσεις ανησυχίας, η πρόοδος της γνώσης πάνω στο θέμα των *οικολογικών ισορροπιών* έχει το πλεονέκτημα ότι εισάγει μια νέα στάση απέναντι στην υπόθεση του σχεδιασμού και της διευθέτησης του χώρου. Ο σκοπός του οικολογικού σχεδιασμού ή του σχεδιασμού με στόχο το περιβάλλον και την προστασία του δεν είναι πλέον η απαρίθμηση των φυσικών ειδών που πρέπει να διατηρηθούν με οποιοδήποτε κόστος. Είναι η κατανόηση της *γενικής δυναμικής του περιβάλλοντος*, η παρακολούθηση και η μέτρηση της εξέλιξης του καθώς και ο καθορισμός των ορίων πέρα από τα οποία κάθε υπέρβαση εγκυμονεί θανάσιμους κινδύνους για τον άνθρωπο. Δεν αρκεί συνεπώς ο προσδιορισμός και η οριοθέτηση μερικών ζωνών του γήινου χώρου που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για τη διατήρηση ορισμένων ειδών ή η διαφύλαξη μερικών χρήσιμων φυσικών αποθεμάτων. Η ανθρώπινη κοινότητα έχει μια νέα συλλογική ευθύνη. Η επίδρασή της είναι τόσο *μαζική* και *καταλυτική* που θέτει συνολικά το πρόβλημα του μέλλοντος του πλανήτη μας και γι' αυτό οφείλει –λαμβάνοντας υπόψη της την ενότητα της φύσης– να αποκαταστήσει τις ισορροπίες εκεί που η επέμβασή της τις έχει καταστρέψει.

Η εμφάνιση, στις αρχές της δεκαετίας του '80, της θεωρίας της «ΓΑΙΑΣ»¹³ (J. Lovelock) δηλαδή της άποψης που θεωρεί τον

πλανήτη μας ως ένα ενιαίο «ζωντανό» οργανισμό –αυτορυθμιζόμενο σύστημα– σε συνδυασμό με τα παγκοσμίας κλίμακας περιβαλλοντικά προβλήματα (φαινόμενο του θερμοκηπίου, τρύπα του όζοντος, κ.λπ.) μπορεί να θεωρηθεί ότι εντάσσεται στη λογική αυτή.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι στο πεδίο της διεύθυνσης του χώρου η δράση υπέρ του περιβάλλοντος έχει περάσει από τη φάση των *κατηγορηματικών προσταγών* –όπου είχε εγκλωβιστεί αρχικά– στη φάση της συστηματικής μελέτης που επιτρέπει τον προσδιορισμό των νευραλγικών σημείων και μηχανισμών για ασφαλέστερες αλλά όχι και απόλυτες προβλέψεις. Η επέμβαση με στόχο την προστασία χάνει ίσως τον ηθικοπλαστικό χαρακτήρα της αλλά κερδίζει σε σοβαρότητα, διάρκεια και αποτελεσματικότητα.

2.5. Ο σχεδιασμός με βάση οικονομικούς στόχους

Η εξέλιξη και ανάπτυξη των παραγωγικών και οικονομικών δυνάμεων και σχέσεων των διαφόρων κοινωνιών την περίοδο των νεοτέρων χρόνων (εμφάνιση εθνικών κρατών κ.λπ.) οδήγησε στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για κατάλληλη οργάνωση του χώρου. Έτσι, η ικανοποίηση π.χ. της ανάγκης για επικοινωνία μεταξύ των διαφόρων σημείων μιας μεγάλης έκτασης (π.χ. ενός κράτους, ομάδας κρατών κ.λπ.) με στόχο τη *ροή και διακίνηση ανθρώπων, προϊόντων και γενικά αγαθών οικονομικού χαρακτήρα* ώθησε στη δημιουργία ολοκληρωμένων δικτύων *κυκλοφορίας συγκοινωνιών και μεταφορών*. Στην Ευρώπη, το πρόβλημα ετέθει ήδη από τα τέλη 17ου αρχές 18ου αιώνα (1830) σε ότι αφορά το σιδηροδρομικό δίκτυο. Αλλά και στο πολεοδομικό επίπεδο το πρόβλημα της κυκλοφορίας έκανε από πολύ νωρίς αισθητή τη σπουδαιότητα των οικονομικών παραγόντων στο σχεδιασμό του χώρου.

Η κατασκευή όμως υποδομών πολεοδομικής και χωροταξικής κλίμακας είναι τόσο δαπανηρή που οι ιδιωτικοί φορείς (εταιρίες) διστάζουν να εμπλακούν σε μια τέτοια περιπέτεια χωρίς ασφαλείς εγγυήσεις. Έτσι το κράτος αναγκαστικά αναλαμβάνει τη δημιουργία τέτοιων υποδομών (που ονομάζονται δημόσια έργα) ακόμα και σε περιπτώσεις πολιτικών συστημάτων ακραίου φιλελευθερισμού. Η κατασκευή πλήρων δικτύων κυκλοφορίας, τόσο στο εσωτερικό των πόλεων όσο και στο επίπεδο περιφερειών και κρατών ανταποκρίνεται στην αύξηση της λειτουργικότητας και άρα της οικονομικής αποδοτικότητας. Η γνωστή πολεοδομική

επέμβαση του Haussmann στο Παρίσι πέρα από αισθητικές βλέψεις είναι επίσης εμπνευσμένη και από τη φροντίδα για μια καλύτερη και αποδοτικότερη λειτουργία του πολεοδομικού συγκροτήματος της γαλλικής πρωτεύουσας.

Ένα δεύτερο σημείο με το οποίο η φροντίδα για οικονομική αποτελεσματικότητα μεταφράζεται σε χωροταξική επέμβαση είναι εκείνο του *εφοδιασμού με πρώτες ύλες και ενέργεια*, τόσο για τη λειτουργία των *μονάδων παραγωγής* όσο και για την *εξυπηρέτηση των κέντρων και αγορών κατανάλωσης*. Οι κρατικές αρχές βρίσκονται να έχουν και πάλι την κύρια ευθύνη και φροντίδα για τη ρύθμιση των σχετικών θεμάτων. Για παράδειγμα η εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου είναι στενά συνδεδεμένη με την αρχή ότι το κράτος είναι ο ιδιοκτήτης του υπεδάφους και άρα κάθε απόφαση ή επιλογή, που έχει και ευρύτερες χωροταξικές επιπτώσεις, ανήκει σ' αυτό.

Γενικά η διαχείριση των φυσικών πόρων επιβάλλει εκ μέρους των αρχών κάποιες στοιχειώδεις χωροταξικές ρυθμίσεις που γίνονται αισθητές αρχικά στην Ευρώπη και αργότερα στις ΗΠΑ, όπου ο χώρος είναι τόσο άφθονος ώστε να μπορούν να τον σπαταλούν! Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι η προστασία των πλουτοπαραγωγικών πόρων και δυνατοτήτων είναι μια διαδικασία που βρίσκεται από την αρχή *στα όρια της οικονομίας και της οικολογίας*. Ήδη από τον 17ο αιώνα υπήρχαν αρκετά φωτισμένα μυαλά στην Ευρώπη που ανησυχούσαν για την υποβάθμιση των δασών από την υπερεκμετάλλευσή τους. Όμως η γενική εξέλιξη των πραγμάτων στον οικονομικό τομέα, η επικρατούσα ιδεολογία της βιομηχανικής ανάπτυξης και κυρίως ο φιλελευθερισμός στο πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα ήταν οι αιτίες για να εγκαταλειφθούν και να ξεχαστούν τέτοιες ανησυχίες και φροντίδες συνετής και φρόνιμης διαχείρισης. Έτσι μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα νέες πηγές ενέργειας εμφανίζονται χάρη στα αποθέματα του άνθρακα που φαίνονται ανεξάντλητα, η βιομηχανοποίηση προχωρεί συνεχώς και οι ρυθμοί της παραγωγής αυξάνουν αλματωδώς. Η κατάσταση αυτή οδηγεί στις αρχές του 20ου αιώνα σε μια νέα συνειδητοποίηση για την ανάγκη μιας *ορθολογικής πολιτικής διαχείρισης των παραγωγικών πόρων* η οποία στην Αμερική παίρνει πιο συγκεκριμένη μορφή με την *πολιτική προστασία* του περιβάλλοντος του προέδρου Th. Roosevelt.

Μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ο σχεδιασμός με στόχους οικονομικού χαρακτήρα παίρνει τις σύγχρονες διαστάσεις του. Την περίοδο εκείνη όλα τα κράτη, μικρά και μεγάλα, γνωρίζουν δύσκολες στιγμές και πλήττονται από την οικονομική κρίση. Η

ανεργία αποτελεί γενικευμένη κατάσταση. Οι ανισότητες που πολλαπλασιάστηκαν με τη διαδικασία διερεύνησης των αγορών, παίρνουν τώρα τραγικές διαστάσεις στις περισσότερες χώρες. Η κρίση και η εξέλιξη στον τομέα των ενεργειακών πηγών (πετρέλαια, ηλεκτρισμός) και της τεχνολογίας των μεταφορών δημιουργεί νέα δεδομένα και καταστάσεις. Η συστηματική διόρθωση των ανισοτήτων τις οποίες δημιουργεί η οικονομία της αγοράς φαίνεται αναγκαία. Το ίδιο απαραίτητος εμφανίζεται επίσης και ο έλεγχος της κατανομής στο χώρο των μεταποιητικών δραστηριοτήτων, στις οποίες η νέα δομή εφοδιασμού πρώτων υλών και ενέργειας δεν επιβάλλει τις ίδιες χωρικές δεσμεύσεις και περιορισμούς εγκατάστασης. Η ρύθμιση στο χώρο έχει τώρα σαφείς οικονομικές σκοπιμότητες. Ταυτόχρονα η πρόοδος της οικολογικής επιστήμης τεκμηριώνει και καθιστά πιο φανερές τις επιπτώσεις της υπερεκμετάλλευσης των δασών και των άλλων φυσικών πόρων (διάβρωση δασών κ.λπ.).

Στην Αμερική ο F.D. Roosevelt συνεχίζει την πολιτική προστασίας του πρώτου Roosevelt αλλά την εμπλουτίζει με μια νέα διάσταση δίνοντας έμφαση σε μια συστηματική δράση για περιφερειακή αναδιάρθρωση και ανασυγκρότηση. Έτσι ξεκινώντας μια επιχείρηση ρύθμισης του υδρολογικού συστήματος και αξιοποίησης του υδατικού δυναμικού της γνωστής κοιλάδας του Tenessee¹⁴, οι κρατικές αρχές οδηγήθηκαν σε μια συνολική αντιμετώπιση μιας σειράς διαφορετικών θεμάτων: Τα προβλήματα μιας περιοχής θεωρούνται τώρα ταυτόχρονα προβλήματα οικολογικού καθώς και κοινωνικού χαρακτήρα όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο οι οικονομικοί παράμετροι της επέμβασης στο χώρο γενικεύονται. Οι θεωρίες για το περιφερειακό πρόβλημα, τις περιφερειακές ανισότητες και τη περιφερειακή ανάπτυξη βρίσκονται στο κέντρο της σχετικής προβληματικής για τη ρύθμιση του χώρου και τον οικονομικό προγραμματισμό και σχεδιασμό μιας συγκεκριμένης περιοχής (ανάπτυξη περιφερειακής επιστήμης)¹⁵. Η εμπιστοσύνη στην αποτελεσματικότητα των μηχανισμών της αγοράς (για την ανάπτυξη ενός τόπου) εξαφανίζεται. Διαφαίνεται πλέον η ανάγκη λειτουργίας μόνιμων διορθωτικών μηχανισμών απέναντι στη λειτουργία της αγοράς, σημαντικό μέρος των οποίων παίρνει υπόψη του τη *διάσταση του χώρου*. Στη Μεγάλη Βρετανία η χωροταξική πολιτική της περιόδου αυτής είναι εμπνευσμένη από αυτό ακριβώς το μοντέλο. Στη Γαλλία αποφασίζεται μια διορθωτική παρέμβαση για την αποκατάσταση της ισορροπίας ανάμεσα στο Παρίσι (κέν-

τρο) και την «γαλλική έρημο» (περιφέρεια) σύμφωνα με την περίφημη έκφραση του γάλλου γεωγράφου G.F. Gravier¹⁶. Στην Ιταλία τα περισσότερα προγράμματα στοχεύουν στην αντιμετώπιση του προβλήματος του Mezzogiorno εξαιτίας του οποίου η χώρα θεωρείται «Pays a deux etages» (χώρα με δύο ορόφους). Στις ΗΠΑ ξαφνιάζονται ανακαλύπτοντας την ύπαρξη και επιμονή διατήρησης «θυλάκων φτώχειας» και αναλαμβάνουν μεγάλες επιχειρήσεις υποστήριξης των περιοχών αυτών.

Από το άλλο μέρος η ανάπτυξη των πόλεων συνοδεύεται όχι μόνο από αύξηση του πληθυσμού αλλά και από μια σημαντική εξάπλωσή της στο χώρο ως συνέπεια των νέων δυνατοτήτων των μεταφορικών μέσων αλλά και των οικονομικών μηχανισμών. Η αναδιοργάνωση του αστικού χώρου θεωρείται απαραίτητη για την αποφυγή δυσάρεστων καταστάσεων που προκύπτουν από τους μηχανισμούς αυτούς. Σήμερα οι πολιτικές συστηματικής ρύθμισης του χώρου έχουν ηλικία πάνω από 70 χρόνια σε χώρες όπως οι ΗΠΑ και η Αγγλία και πάνω από μισό αιώνα για χώρες όπως η Γαλλία και η Ιταλία. Οι οικονομικοί στόχοι του χωροταξικού σχεδιασμού έχουν εν τω μεταξύ υποστεί σημαντικές αλλαγές. Η έμφαση δεν είναι τόσο στη συνολική (οικονομική) αποτελεσματικότητα ενός συστήματος όσο στους μηχανισμούς που μπλοκάρουν την επιθυμητή εξέλιξη του και ταυτόχρονα στην *εκτίμηση του κοινωνικού κόστους* των διαφόρων μέτρων που λαμβάνονται κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού. Σήμερα ο οικονομικός στόχος δεν είναι μόνο η διόρθωση της αγοράς με ταυτόχρονη διατήρηση των πόρων που εξασφαλίζουν μια μακρόχρονη υλική ανάπτυξη. Ο στόχος είναι να συγκρίνουμε τους διάφορους τρόπους διάρθρωσης του χώρου για να επιλέξουμε εκείνους που επιτρέπουν μια ανάπτυξη με τις καλύτερες δυνατές *κοινωνικές προϋποθέσεις*.

2.6. Γενικές παρατηρήσεις για τους στόχους του σχεδιασμού

Είδαμε ότι οι στόχοι του χωρικού σχεδιασμού (πολεοδομικού και χωροταξικού) ποικίλουν και προϋποθέτουν συχνά διαφορετικούς προσανατολισμούς. Είναι φανερό ότι υπάρχουν αρκετές επικαλύψεις και πολλές παράμετροι των στόχων αυτών που συνδυάζονται με στοιχεία των άλλων. Υπάρχει, ωστόσο, στις τέσσερις κατηγορίες στόχων που προαναφέρθηκαν, μια σχετική αυτονομία και μια μη αναγωγιμότητα της κάθε μιας ως προς τις άλλες, πράγμα που επιβεβαιώνει τη σημασία τους ως βασικών διαστά-

σεων του σχεδιασμού. Οι διαστάσεις αυτές είναι στην ουσία οι διαφορετικές όψεις των ίδιων προβλημάτων και της ίδιας πραγματικότητας στην οποία θέλουμε να επεμβούμε για να την αλλάξουμε. Η χωροταξία γεννήθηκε από αυτή ακριβώς την αντίληψη: Τα διάφορα προβλήματα μιας περιοχής (οικονομικά, οικολογικά, κοινωνικά) δε μπορεί ούτε πρέπει να θεωρούνται ανεξάρτητα στον τρόπο αντιμετώπισής τους, στην πορεία της αναπτυξιακής διαδικασίας. Ο κατάλληλος συνδυασμός των διαφορετικών αυτών όψεων καθώς και η σωστή αξιολόγησή τους αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του χωροταξικού όπως και του περιβαλλοντικού σχεδιασμού.

Μια άλλη γενική παρατήρηση είναι ότι ο πρώτος στόχος της γεωμετρικής έκφρασης των κοσμικών και αισθητικών αντιλήψεων όσο και ο κοινωνικός στόχος εμφανίζονται (κυρίως ο πρώτος) στα πλαίσια του πολεοδομικού σχεδιασμού χωρίς όμως αυτό να συμβαίνει κατ' αποκλειστικότητα. Το αντίθετο ισχύει για τους περιβαλλοντικούς και οικονομικούς στόχους, οι οποίοι κινούνται κυρίως στο επίπεδο της χωροταξίας και του χωροταξικού σχεδιασμού παρόλο που και αυτοί δεν αποτελούν τις μοναδικές διαστάσεις του επιπέδου αυτού.

Ειδικότερα για τους δύο τελευταίους (που στην ουσία αποτελούν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος) πρέπει να σημειωθεί ότι η εξέλιξή τους είναι σχεδόν παράλληλη. Και στο οικολογικό πεδίο όπως και στο οικονομικό, ο σχεδιασμός εμφανίστηκε στην αρχή ως μια δράση διορθωτική περιορισμένη στο χώρο και το χρόνο. Σύμφωνα με τη δράση αυτή ήταν αρκετή η παρακολούθηση των παραγόντων και των μηχανισμών διαμόρφωσης του χώρου και η από καιρό σε καιρό μια μικρή ώθηση ή παρέμβαση. Σήμερα η μέθοδος δράσης του χωροταξικού σχεδιασμού και στα δύο πεδία είναι να θέσουμε επί τάπητος τις μεγάλες κυρίως διαντιδράσεις των οικολογικών και οικονομικών παραμέτρων και να προσδιορίσουμε τα επίπεδα ή τους τομείς όπου μια ή περισσότερες *στρατηγικές παρεμβάσεις* είναι οι απαραίτητες κινητήριες δυνάμεις για την περαιτέρω εξέλιξη της επιθυμητής ανάπτυξης.

Κατά συνέπεια το πρώτο πρόβλημα που τίθεται στο σημερινό σχεδιαστή του χώρου (πολεοδόμο ή χωροτάκτη) είναι να εκτιμήσει τη σχετική σημασία κάθε στόχου ή παράγοντα που επηρεάζει και προσανατολίζει το σχεδιασμό, να κάνει τη σχετική ταξινόμηση και ιεράρχηση και να προσδιορίζει έτσι την πορεία πάνω στην οποία θα προσαρμόσει (ή θα προσαρμόζει κάθε φορά) τη δράση του.

3. Η επίδραση του φιλελευθερισμού και του κρατικού παρεμβατισμού στο σχεδιασμό του χώρου (18ος-20ος αιώνας)

Είδαμε ότι στις προβιομηχανικές κοινωνίες (σχεδόν μέχρι τον 18ο αιώνα) οι ευθύνες του κράτους είναι πολύ περιορισμένες εξαιτίας της έλλειψης μέσων. Δεν υπάρχει αρμοδιότητα ούτε για τη συντήρηση του οδικού δικτύου παρά μόνο στο βαθμό που αυτό διευκολύνει τη λειτουργία των ταχυδρομικών υπηρεσιών. Η αμυντική λειτουργία (οχύρωση των πόλεων και των συνόρων) είναι ο μόνος λόγος που δικαιολογεί μια άμεση παρέμβαση των αρχών της εποχής εκείνης στην οργάνωση του χώρου. Η κατάσταση στο επίπεδο της τοπικής διοίκησης είναι γενικά καλύτερη: Στην τοπική κλίμακα υπάρχουν περισσότερες εξουσίες και αρμοδιότητες για τη ρύθμιση των οικονομικών δραστηριοτήτων και των ποικίλων εξυπηρετήσεων που απαιτούνται για τους πολίτες και γενικότερα τη ζωή των πόλεων.

Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα οι παρεμβάσεις του κράτους αυξάνονται και πολλαπλασιάζονται. Νέοι τομείς δράσης εμφανίζονται. Οι διάφορες αμυντικές και οικονομικές ανάγκες όπως π.χ. η ανάπτυξη του πολεμικού και εμπορικού στόλου στη Γαλλία την εποχή του Colber οδηγούν σε μια συνολική πολιτική σχεδιασμού και διαχείρισης των δασών με την έναρξη εφαρμογής του δασικού κώδικα που προκαλεί μεγάλες αντιδράσεις στις παραδοσιακές εγκαθιδρυμένες δομές δασικής εκμετάλλευσης. Παρουσιάζεται εδώ το φαινόμενο της σύγκρουσης του εθνικού συμφέροντος, που εκπροσωπείται από την κεντρική διοίκηση, με τα συμφέροντα των κοινοτήτων και των τοπικών κοινωνικών ομάδων. Φαινόμενο, που θα παρουσιαστεί πολλές φορές στο μέλλον, στα πλαίσια του χωροταξικού σχεδιασμού σε εθνικό επίπεδο.

Στις πρώτες του μορφές ο φιλελευθερισμός είναι απόλυτα αρνητικός σε ό,τι αφορά την παρέμβαση του κράτους στις οικονομικές δραστηριότητες και επομένως στη διαμόρφωση του χώρου που λαμβάνουν χώρα οι δραστηριότητες αυτές. Πράγματι, το οπλοστάσιο των οικονομικών μέτρων που βρίσκονται στη διάθεση του κράτους είναι σημαντικό στην περίοδο του φιλελευθερισμού. Παρόλα αυτά οι παρεμβάσεις είναι ελάχιστες και όταν υπάρχουν είναι έμμεσες.

Ο χωροταξικός σχεδιασμός δεν έχει καμία θέση στις φροντίδες και υποχρεώσεις των κυβερνήσεων εκτός από δύο τομείς:

εκείνο της *άμυνας και ασφάλειας του εθνικού εδάφους* και εκείνο των *δικτύων μεταφοράς και συγκοινωνιών*. Η κατασκευή των δρόμων και των καναλιών στη δυτική Ευρώπη αρχίζει ουσιαστικά τον 18ο αιώνα, πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Στην Αγγλία πραγματοποιείται από τον ιδιωτικό τομέα αλλά αυτό δημιουργεί σημαντικές δυσκολίες. Η χάραξη αυτών των δικτύων δεν είναι ορθολογική, καθώς οι ιδιοκτήτες αρνούνται να δώσουν τη γη τους, είτε γιατί δε θέλουν να κατατμήσουν τα χωράφια τους είτε γιατί περιμένουν να ανέβουν οι τιμές. Έτσι η παρέμβαση της κρατικής εξουσίας εμφανίζεται αναγκαία και λογική. Η χάραξη και κατασκευή των σιδηροδρομικών γραμμών θέτει το πρόβλημα με ακόμα εντονότερο τρόπο λόγω της τεχνικής φύσης του συγκοινωνιακού αυτού μέσου (που απαιτεί π.χ. στροφές μεγάλης ακτίνας, καμπυλότητας κ.λπ.). Εισάγεται έτσι ο θεσμός και η διαδικασία της απαλλοτρίωσης για λόγους «δημοσίου συμφέροντος» που δίνει νέα ώθηση στο ρόλο του κράτους σε σχέση με το σχεδιασμό του χώρου.

Από το άλλο μέρος η βιομηχανοποίηση που συνοδεύεται από την ταχεία συγκέντρωση του πληθυσμού, κυρίως εργατικού δυναμικού, στα νέα κέντρα βιομηχανικής παραγωγής που δημιουργούνται τότε είναι η αιτία πολλών προβλημάτων σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης των εργαζομένων στα κέντρα αυτά¹⁷. Οι εργαζόμενοι στις νέες βιομηχανικές πόλεις γίνονται θύματα ανθυγιεινών συνθηκών διαβίωσης με αποτέλεσμα την αύξηση της νοσηρότητας και θνησιμότητας του εργατικού δυναμικού. Η κατάσταση αυτή ήταν τόσο επώδυνη για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού ώστε ορισμένα διορθωτικά μέτρα ήταν αναγκαία. Έτσι στην Αγγλία ήδη από το 1855 διάφοροι κανονισμοί σε επίπεδο τοπικής διοίκησης (Bye Laws) καθορίζουν διάφορα σταθερότυπα (Standards) κατασκευής κατοικιών που βελτιώνουν την ποιότητα ζωής των ενοίκων. Η εξυγίανση όμως των περιοχών κατοικίας οδηγεί τη διοίκηση στην ανάληψη της ευθύνης και για την τεχνική υποδομή και στη συνέχεια για τον κοινωνικό εξοπλισμό των περιοχών (δίκτυα, ύδρευση, αποχέτευση, σχολεία, νοσοκομεία κ.λπ.) πράγμα που έχει ως συνέπεια την πραγματοποίηση μεγάλων επενδύσεων και στους τομείς αυτούς.

Παράλληλα η αγορά γης αρχίζει να υποφέρει από το φαινόμενο της κερδοσκοπίας από τη στιγμή που οι τιμές του εδάφους δεν αντιπροσωπεύουν τις υπάρχουσες χρήσεις ούτε και τις *προβλεπόμενες στο άμεσο μέλλον*. Για το λόγο αυτό εμφανίζονται πολιτικές αγοράς γηπέδων με στόχο τη «δημοτικοποίηση» αρκετών εκτάσεων, όπως έγινε στις γερμανόφωνες χώρες που υπήρ-

ξαν πρωτοπόρες στον τομέα αυτό. Πρέπει να τονιστεί ότι ο «φιλελεύθερος παρεμβατισμός» που αναπτύσσεται από το 1870 και μετά, οφείλεται περισσότερο στη δράση των τοπικών διοικήσεων και στην εξουσία που αντλούσαν από το κεντρικό κράτος για την επιβολή φόρων, σύναψη δανείων κ.λπ., με στόχο την κατασκευή μεγάλων δημοσίων έργων. Αργότερα όμως επικράτησε η τάση της ελαχιστοποίησης των εξόδων και των δαπανών για μια νοικοκυρεμένη λιτή διαχείριση, που στην Γαλλία π.χ. κράτησε μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης η παράδοση της ανεξαρτησίας των τοπικών διοικήσεων στηρίζει την ελευθερία της δράσης τους ακόμα και όταν το καθεστώς δεν είναι φιλελεύθερο.

Στη Μεγάλη Βρετανία οι συνθήκες ανάπτυξης της δράσης της τοπικής διοίκησης είναι οι πιο ευνοϊκές. Εκεί τα κακά της πρώτης βιομηχανοποίησης και της πρώτης αστικοποίησης είναι τόσο προφανή που η κοινή γνώμη συμφωνεί αρκετά νωρίς για πολιτικές παρεμβάσεις στο χώρο με κοινωνικό περιεχόμενο. Έτσι ενώ στην ηπειρωτική Ευρώπη τα μεταρρυθμιστικά και επαναστατικά κινήματα, βαθιά επηρεασμένα από το Μαρξισμό θέλουν να αλλάξουν ριζικά το κοινωνικοοικονομικό καθεστώς, στον αγγλοσαξωνικό χώρο ο σοσιαλισμός εμφανίζεται λιγότερο δογματικός και παρουσιάζει τα επιτεύγματά του στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης. Οι οπαδοί του φιλελευθερισμού είναι εχθρικοί στη διεύθυνση των εξουσιών των κεντρικών οργάνων του κράτους ενώ ευνοούν τις τοπικές πρωτοβουλίες. Στην Αγγλία συνειδητοποιούνται επίσης τα όρια του φιλελευθερισμού με την εμφάνιση του κράτους-πρόνοιας (Welfare State) τόσο στη θεωρητική του σύλληψη όσο και στην πρακτική του εφαρμογή.

Ο παρεμβατισμός όμως του τύπου αυτού έχει και χωροταξικές επιπτώσεις. Από τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται για τη βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών του πληθυσμού, οι περισσότερες προϋποθέτουν μια αναδιαμόρφωση του «φυσικού» χώρου και περιβάλλοντος, η οποία όμως γίνεται χωρίς τη γνώμη των ενδιαφερομένων. Η χωροταξική πολιτική που εφαρμόστηκε στην Αγγλία μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο από την εργατική κυβέρνηση αντιπροσωπεύει ακριβώς αυτόν τον τύπο του παρεμβατισμού σύμφωνα με τις αρχές του Welfare State. Στη Γαλλία και στις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες (εκτός των σκανδιναβικών) η πολιτική αυτή δεν είχε την ίδια αποδοχή ούτε επιτυχία. Παρόλα αυτά διάφορες ρυθμίσεις που προτάθηκαν κάτω από την επίδραση της αγγλικής οικονομικής σκέψης και πρακτικής και κάτω από την πίεση των σοσιαλιστών και χριστιανοδημοκρατών περιέχουν μέ-

τρα παρόμοια με εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν στη Μεγάλη Βρετανία. Στις ΗΠΑ οι σοσιαλιστικές ιδέες δεν είχαν ποτέ την αποδοχή που είχαν στην Ευρώπη. Αλλά η διερεύνηση και μελέτη των εγγενών αδυναμιών του φιλελεύθερου καθεστώτος, προετοίμασαν τη κοινή γνώμη για τις παρεμβάσεις του κράτους σε πολλούς τομείς.

Η ιδέα του κρατικού παρεμβατισμού για τη διόρθωση των αδυναμιών της ελεύθερης αγοράς είναι ήδη δεκτή από το τέλος του 19ου αιώνα αλλά συναντά ακόμα αντιδράσεις και *μόνο με τη μεγάλη κρίση, το 1929, πείθονται και οι πλέον ακραιφνείς φιλελεύθεροι*. Τότε ακριβώς γίνονται αισθητά διάφορα φαινόμενα μέχρι τότε παραμελημένα, όπως οι περιφερειακές ανισότητες, η κρίση ορισμένων βιομηχανικών περιοχών, η δυσκολία προσαρμογής στην εκμηχανισμένη γεωργία ορισμένων αγροτικών περιοχών κ.λπ. Ο στόχος δεν είναι πλέον για μια απλή διορθωτική παρέμβαση σε ορισμένους δευτερεύοντες τομείς αλλά για μια κεντρική παρέμβαση στην αγορά με στόχο τον έλεγχο και την ορθολογική οργάνωση της λειτουργίας της. Το κυριότερο μέτρο είναι μια αρχική βοήθεια στους μη προνομιούχους ανταγωνιστές ώστε να ξεκινήσουν με τις ίδιες προϋποθέσεις. Διαφορετικά η αρχή του ανταγωνισμού δεν έχει κανένα νόημα ούτε από λογική ούτε από ηθική άποψη. Σ' αυτά τα πλαίσια η πολιτική του χωροταξικού σχεδιασμού τον 20ο αιώνα παίρνει δύο διαφορετικές μορφές ανάλογα με την κλίμακα επέμβασης: *Σε τοπικό επίπεδο μεταφράζεται σ' ένα λεπτομερή φυσικό (χωρικό) σχεδιασμό ενώ σε εθνικό επίπεδο παίρνει τη μορφή ενός συστήματος οικονομικών κινήτρων και αντικινήτρων (φόρων, επιχορηγήσεων κ.λπ.)*.

4. Η αμφισβήτηση

της μεταπολεμικής περιόδου (1950-1990).

Οι νέες τάσεις και τα όρια του σχεδιασμού

Η εμπειρία από την εφαρμογή της πολιτικής του χωροταξικού σχεδιασμού, τόσο στη μεσοπολεμική όσο και στη μεταπολεμική περίοδο, αποκαλύπτει με σαφήνεια τα όρια αλλά και τους κινδύνους της διαδικασίας αυτής. Στις χώρες της δυτικής Ευρώπης οι τελικές αποφάσεις του σχεδιασμού ανήκουν στην εκλεγμένη τοπική ή κεντρική πολιτική ηγεσία, αλλά η εμπειρία δείχνει ότι οι αρκετοί «άρχοντες» είναι συχνά άοπλοι απέναντι στους ειδικούς που εκπονούν τις σχετικές μελέτες. Υπάρχει όμως και η περι-

πτωση οι πολιτικοί να χρησιμοποιούν ως επιχείρημα (ή ως πρόσχημα) τα επιστημονικά κριτήρια και μεθόδους εκπόνησης της μελέτης, καθώς και το κύρος και τη φερεγγυότητα των μελετητών προκειμένου να αντικρούσουν τυχόν κριτικές από αντιπάλους ή και γενικότερα από οποιονδήποτε ενδιαφερόμενο. Υπάρχει βεβαίως και η περίπτωση όπου οι εκπρόσωποι των πολιτών βρίσκονται σε διαφωνία με τους ειδικούς της μελέτης. Ακόμη είναι δυνατόν να αναρωτηθούν οι ενδιαφερόμενοι εάν τα προτεινόμενα από τους ειδικούς μέτρα είναι πάντοτε σωστά: Μήπως οι μηχανικοί, οι πολεοδόμοι, οι οικονομολόγοι, οι χωροτάκτες είναι εκφραστές, ίσως και ασυνείδητα, ορισμένων συμφερόντων ή ομάδων πίεσης; Μήπως, αντίθετα, οι μελετητές προτείνουν πάντα λύσεις που προκαλούν τη μικρότερη αντίδραση παρόλο που δεν είναι σωστές; Αυτά και διάφορα άλλα είναι τα ερωτήματα που αιωρούνται διαρκώς.

Υπάρχουν όμως και οι άλλες όψεις των σχέσεων της πολιτικής με τη διαδικασία του σχεδιασμού. Σε εθνική κλίμακα, παρατηρούμε συχνά ότι η προσπάθεια που καταβάλλεται για την ισόρροπη ανάπτυξη στο χώρο δεν είναι πάντα εκείνη που απαιτείται. Έτσι παρουσιάζεται το καθόλου τυχαίο φαινόμενο ορισμένες περιφέρειες να είναι ξεχασμένες από την πολιτεία και άλλες να ευνοούνται εντελώς αδικαιολόγητα. Το ίδιο συμβαίνει και στις πόλεις όπου οι φτωχές συνοικίες αντίθετα με τις πλούσιες είναι συχνά υποδοχείς οχλουσών χρήσεων ή υποδομών¹⁸. Βεβαίως η γη είναι εκεί λιγότερο ακριβή αλλά αυτό δεν μπορεί να αποτελεί δικαιολογία για τη βλάβη ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού, το οποίο μάλιστα έχει λιγότερα μέσα να αμυνθεί για την υποβάθμιση της ποιότητας της ζωής τους. Ενώ οι ομάδες πληθυσμού υψηλών εισοδημάτων έχουν πάντα τα μέσα και τις προσβάσεις στην εκάστοτε εξουσία, οι ασθενέστερες εισοδηματικά τάξεις είναι συχνότερα θύματα του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού¹⁹. Τέτοιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις «ταξικού» σχεδιασμού συναντάμε στις ΗΠΑ όπου προγράμματα ανάπτυξης του πολεοδομικού ιστού πραγματοποιήθηκαν με τέτοιο πολιτικό και κοινωνικό «κυνισμό» ώστε προέκυψαν σοβαρές αντιδράσεις. Το κίνημα της εξέγερσης εναντίον των τεχνοκρατών του σχεδιασμού ξεκίνησε από εκεί και στη συνέχεια βρήκε απήχηση και σε πολλές άλλες χώρες²⁰.

Στις αρχές της δεκαετίας του '60 αρχίζουμε να συνειδητοποιούμε τα όρια του σχεδιασμού του χώρου. Η αδικαιολόγητα υπερβολική χρήση του φυσικού (μορφολογικού) σχεδιασμού κατέληξε σε άκαμπτες σχεδιαστικές λύσεις δεσμευτικές για το μέλλον του

εξεταζόμενου ανθρωπογεωγραφικού χώρου (πόλης ή περιοχής). Τα σχέδια έδιναν την εντύπωση ότι από τη στιγμή που θα υλοποιούνταν με συγκεκριμένες προτάσεις θα έπαυε κάθε εξέλιξη. Το μέλλον όμως ενός τόπου δεν «φυλακίζεται» σε μερικά σχέδια και μορφές. Οι κοινωνικές δομές είναι ζωντανές και διαρκώς μετασχηματιζόμενες πραγματικότητες. Όμως οι πολεοδόμοι και χωροτάκτες του μεσοπολέμου δείχνουν ότι αγνοούν αυτή την αλήθεια. Κληρονόμοι της ουτοπιστικής σκέψης πιστεύουν ότι είναι η ιδεατά επιθυμητή κατάσταση της κοινωνίας, αγνοώντας ακόμη και το δικαίωμα των μελλοντικών γενεών να έχουν λόγο στη διαμόρφωση του πλαισίου της ζωής τους. Όπως αναφέραμε και προηγουμένως ο φυσικός σχεδιασμός μπορεί να αξιοποιηθεί περισσότερο σε μικρές κλίμακες χώρου (τοπικό επίπεδο πόλης ή περιοχής) όπου εξετάζονται συγκεκριμένες χωρικές μορφές και όχι αφηρημένα ποσοτικά μεγέθη. Είναι εξάλλου φανερό ότι υπάρχουν πάντα ακίνητα, κατασκευές και εξοπλισμοί που δεν μπορούν να αντικατασταθούν πριν από την παρέλευση αρκετών δεκαετιών (μπορούν όμως να αποκατασταθούν, συντηρηθούν ή αναπλαστούν όταν και όπου αυτό απαιτείται). Αντίθετα στο υπερτοπικό και περιφερειακό επίπεδο ο φυσικός σχεδιασμός εναρμονίζεται με οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες και δεδομένα που πρέπει να ληφθούν υπόψη ώστε οι προβλέψεις και οι προτάσεις να είναι ικανοποιητικές.

Στη δεκαετία της κοινωνικής (και όχι μόνο) αμφισβήτησης (1960-70) βλέπουμε να αναπτύσσεται στους κύκλους των πολεοδόμων και χωροτακτών μια αντίδραση εναντίον των τάσεων που κυριάρχησαν το πρώτο ήμισυ του 20ου αιώνα κάτω από την επίδραση του ουτοπισμού και του τεχνοκρατισμού: Η πρακτική π.χ. του Zoning στο σχεδιασμό επέτεινε τον κοινωνικό και φυλετικό διαχωρισμό (Segregation) πράγμα αντίθετο με τα ιδανικά της κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας που οι δυτικές κοινωνίες και οι χώρες αυτές υποτίθεται ότι προάσπιζαν.

Η αμφισβήτηση αυτή των τεχνοκρατικών πρακτικών του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού πήρε συχνά τη μορφή τέτοιας πολεμικής και φανατικών αντιπαραθέσεων ώστε τα θέματα ουσίας δεν ήταν πάντα στο πρώτο πλάνο του σχετικού προβληματισμού: Συχνά οι τεχνοκρατικές πρακτικές αποκηρύσσονται στο όνομα μιας «μαρξιστικής» ιδεολογίας η οποία όμως εφαρμόζει –όταν επικρατεί– έναν ακόμα πιο άκαμπτο και απόλυτο τεχνοκρατισμό. Παρόλες όμως τις υπερβολές ή πολιτικές σκοπιμότητες της αμφισβήτησης, η κριτική ήταν στο μεγαλύτερο μέρος της τεκμηριωμένη. Κυρίως στο σημείο εκείνο που αμφι-

σβητείται η αντικειμενικότητα της διαδικασίας του σχεδιασμού και ιδιαίτερα στη φάση των επιλογών και των προτάσεων. Γι' αυτό και όλοι οι παραγωγικοί, επαγγελματικοί και άλλοι κοινωνικοί φορείς αρχίζουν μεταπολεμικά να δημιουργούν δικές τους υπηρεσίες και μηχανισμούς μελέτης και τεκμηρίωσης των σχεδιαστικών επιλογών και αποφάσεων. Εκ πρώτης όψεως η άποψη αυτή μοιάζει με σπατάλη δυνάμεων και «φαιάς ουσίας» αλλά στην πραγματικότητα εκφράζει τη νέα αντίληψη για τα όρια, τις δυνατότητες και τις μεθόδους του σχεδιασμού.

Στη λογική αυτή εντάσσεται και το κίνημα που εμφανίζεται στους κύκλους των πολεοδόμων το 1965 και ονομάστηκε «Advocacy Planning από τον Paul Davidoff στο άρθρο του «Advocacy and Pluralism in Planning» (J.A.I.P., Νοέμβριος 1965). Σύμφωνα με την άποψη του Davidoff ακόμα και οι πιο μικρές ή αδύνατες ομάδες πολιτικών ή κοινωνικές και επαγγελματικές τάξεις πρέπει να μπορούν να εκφράσουν και να υποστηρίξουν την άποψή τους στη διαδικασία του σχεδιασμού παρουσιάζοντας δικές τους προτάσεις ή αντιπροτάσεις. Για να το κατορθώσουν έχουν ανάγκη ενός συνηγόρου (Advocate) που στην περίπτωση αυτή είναι ο σχεδιαστής του χώρου (Advocate planner) δηλαδή ο ειδικός πολεοδόμος ή χωροτάκτης ο οποίος όπως κάθε συνήγορος παρέχει στον «πελάτη» του, δηλαδή στην ομάδα πολιτών, τις επιστημονικές γνώσεις και τις συμβουλές του. Έτσι ακόμα και οι πιο «ανυπεράσπιστοι» κοινωνικοί εταίροι αποκτούν ουσιαστική και όχι διακοσμητική συμμετοχή στο σχεδιασμό μέσα από την πολιτική δύναμη που τους παρέχει η γνώση όλων των παραμέτρων της συγκεκριμένης υπόθεσης. Πρέπει να αναφερθεί ότι παρόλα τα προφανή πλεονεκτήματά της η ιδέα αυτή αντιμετώπισε πολλές αποτυχίες κατά την εφαρμογή της ώστε μέσα σε μια δεκαετία είχε ατονήσει. Η θεωρητική της όμως αξία παραμένει ακέραια μέχρι σήμερα.

Χάρη στην αντίληψη αυτή, οι παράγοντες της αναπτυξιακής διαδικασίας και του κοινωνικού-οικονομικού γίνεσθαι γνωρίζουν πλέον ότι οι παραδοχές στις οποίες βασίζονται οι όποιες αποφάσεις δεν μπορεί να είναι ποτέ *αμερόληπτες* ή *ουδέτερες*. Ακόμα και όταν η ανάλυση των αντικειμενικών δεδομένων και στοιχείων της υπάρχουσας κατάστασης είναι πλήρης και αποδεκτή από όλους, η *ιεράρχηση των προτεραιοτήτων* δεν είναι ποτέ ίδια για όλες τις κοινωνικές ομάδες. Είναι αλήθεια ότι ορισμένες *βασικές επιλογές ή απαιτήσεις* των ατόμων, ομάδων ή φορέων εκφράζουν συχνά κοινές ανάγκες και στόχους. Όλοι συμφωνούν για την ανάγκη π.χ. της εκπαίδευσης, της υγείας, της ποιότητας ζωής,

του εισοδήματος κ.λπ. Σημαίνει όμως αυτό ότι οι αποφάσεις και επιλογές του σχεδιασμού είναι εύκολες; Φαίνεται ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά: Οι γενικοί στόχοι μπορεί να είναι ίδιοι για τις διάφορες κοινωνικές ομάδες ή τάξεις, αλλά η σειρά με την οποία τοποθετούνται οι προτεραιότητες είναι πολύ διαφορετική. Το ίδιο πράγμα που κάποιος το θεωρούν βασικό, για άλλους είναι δευτερεύον ή τριτεύον. Η αξιολόγηση είναι επομένως κάθε στιγμή αναγκαία.

Από το άλλο μέρος οι επιλογές είναι περισσότερο δύσκολες όταν οι πόροι και τα μέσα ικανοποίησης είναι περιορισμένα. Η συμφωνία και η συναίνεση μεταξύ των ενδιαφερομένων *ακόμα και όταν υπάρχουν κοινές ιδεολογικές και αξιολογικές αρχές και αφετηρίες* είναι δύσκολη από τη στιγμή που φτάνουμε σε πρακτικό επίπεδο. Είναι συνεπώς αδύνατον, κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού-προγραμματισμού, να οργανωθούν έτσι οι αποφάσεις των επιλογών ώστε να ληφθούν υπόψη όλες οι ανάγκες και το συλλογικό συμφέρον να ικανοποιείται πριν και πάνω από τα διάφορα ιδιωτικά συμφέροντα. Επιπλέον ακόμη και η ίδια η έννοια του συλλογικού συμφέροντος αμφισβητείται σήμερα στις πλουραλιστικές κοινωνίες. *Το συλλογικό συμφέρον δεν θεωρείται υπαρκτή πραγματικότητα.* Παρόλη τη συναίνεση σε επίπεδο γενικών αρχών (που είναι τόσο γενικές και αόριστες ώστε να θεωρούνται κενές περιεχομένου) και εφ' όσον οι αξίες κάθε ομάδας είναι διαφορετικές, κανένας δεν μπορεί –ούτε φυσικά οι ειδικοί– να κατατάξει μια και έξω τις προτεραιότητες με τρόπο καθολικά αποδεκτό. Σήμερα έχει γίνει φανερό ότι δεν υπάρχει άλλος τρόπος επίλυσης του προβλήματος αυτού παρά μόνο με τη μέθοδο των *διαδοχικών προσεγγίσεων*. Επίσης η συνεννόηση, συνδιαλλαγή ή διαπραγμάτευση ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους είναι απαραίτητη και δεν μπορεί να αντικατασταθεί από κανένα τεχνοκρατικό σχεδιασμό (εκτός και αν θεωρήσουμε τη διαδικασία αυτή μέρος του σχεδιασμού αυτού). Το μόνο που πρέπει να επιδιώξουμε είναι οι κοινωνικοί εταίροι να φτάσουν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων και των συζητήσεων προετοιμασμένοι και εφοδιασμένοι με τα στοιχεία εκείνα που η επιστημονική ανάλυση και τεκμηρίωση μπορεί να τους προσφέρει.

5. Συμπέρασμα

Ένα γενικό συμπέρασμα που προκύπτει από όλα τα παραπάνω είναι ότι η σημερινή αντίληψη του σχεδιασμού είναι πολύ διαφορετική από την αντίληψη που κυριάρχησε στις δύο πρώτες

μεταπολεμικές δεκαετίες. Η πολεοδομία και η χωροταξία δεν μπορούν να καταργήσουν τις εσωτερικές τριβές της κοινωνίας. Το τέλος των ιδεολογιών δεν ήλθε μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, όπως πολλοί πίστεψαν τότε, αλλά αντίθετα «ο πόλεμος των ιδεών» (la guerre des idées) έλαβε νέες, ίσως οξύτερες, μορφές. Με την πάροδο του χρόνου, η κοινωνική συναίνεση, που εθεωρείτο ότι θα ήταν το νομοτελειακό αποτέλεσμα της υλικής ευημερίας και της ανάπτυξης, βλέπουμε να χάνεται στο μέτρο και το βαθμό που η «κοινωνία της αφθονίας» εγκαθιδρύεται. Από φιλοσοφική σκοπιά η υπερβολική αισιοδοξία για τη δυνατότητα πραγμάτωσης μιας σταθερής κοινωνικής τάξης πραγμάτων εξέφραζε μια ουτοπία: την ιδέα ότι μπορούμε να ξεφύγουμε από την ιστορία, δηλαδή από τους καταναγκασμούς που προέρχονται από τον πεπερασμένο χαρακτήρα της φύσης, της γης και των ανθρώπων.

Με άλλα λόγια, η νέα αντίληψη θεωρεί ότι οι κοινωνικές τριβές και συγκρούσεις μπορεί να είναι μόνιμες και συνεχείς αλλά συνήθως δεν έχουν χαρακτήρα *απόλυτο* και άρα η συνδιαλλαγή είναι *δυνατή*. Και η οργάνωση του χώρου μπορεί να βοηθήσει δίνοντας τη δυνατότητα, σε άτομα και ομάδες με διαφορετικά ενδιαφέροντα και αντιτιθέμενα συμφέροντα, να εξυπηρετήσουν τους ιδιαίτερους σκοπούς τους. Οι εντάσεις εξακολουθούν να υπάρχουν αλλά πάντα μπορεί να υπάρξει μια απόφαση για τα ζητήματα για τα οποία κατακτήθηκε μια πλειοψηφία ή ομοφωνία των ενδιαφερόμενων. Για τα υπόλοιπα, η απόφαση μπορεί να αναβληθεί για αργότερα. Όταν δεν είναι δυνατή μια συμφωνία μεταξύ των κοινωνικών εταίρων πρέπει να είναι τουλάχιστον δυνατή μια αμοιβαία ανοχή.

Μέσα από αυτή την οπτική ο σχεδιασμός του χώρου παύει να είναι στο απυρόβλητο σε σχέση με τις κοινωνικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις. Και εκείνοι που σκοπεύουν να ασχοληθούν με την πολεοδομία και χωροταξία οφείλουν να ξέρουν ότι η ιδιότητά τους ως μελετητών και σχεδιαστών του χώρου μπορεί να τους «εκθέσει» σε πολλές κριτικές, αμφισβητήσεις και κατηγορίες. Από μια άποψη το επάγγελμα του πολεοδόμου ή του χωροτάκτη με την εξέλιξη αυτή έχασε ίσως ένα μέρος του τεχνοκρατικού «γοήτρου» του και επιπλέον έγινε πολύ πιο δύσκολο στην πρακτική εξάσκησή του. Αλλά η συνεισφορά και η συμβολή του είναι περισσότερο σημαντική και ουσιαστική: Ο σύγχρονος πολεοδόμος και χωροτάκτης μπορεί να διευρύνει το χωρικό και χρονικό ορίζοντα των επιλογών των υποκειμένων του σχεδιασμού. Οι τεχνικές γνώσεις του δεν μειώνουν ίσως τις εντάσεις και τις τριβές

αλλά μπορούν να βοηθήσουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για το χώρο καθώς και σε καλύτερες, δημοκρατικότερες και αποτελεσματικότερες διαπραγματεύσεις μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών. Η δημοκρατική διαδικασία –παρόλα τα γνωστά μειονεκτήματά της– παραμένει τελικά ο μόνος θεμιτός δρόμος για την άρση των όποιων εμποδίων παρουσιάζονται στο σχεδιασμό του «πλαισίου» της σημερινής πλουραλιστικής και πολυσύνθετης κοινωνικής πραγματικότητας.

Σημειώσεις

1. Η χωροταξία και ο χωροταξικός σχεδιασμός είναι έννοιες ευρύτερες από εκείνες της *πολεοδομίας* και του *πολεοδομικού σχεδιασμού*. Από μια άποψη μπορεί να θεωρηθεί ότι οι δεύτερες αποτελούν ειδικότερες περιπτώσεις των πρώτων, αφού αναφέρονται σε μικρότερης κλίμακας και ιδιαίτερης μορφής «αντικείμενα» (οικισμοί, πόλεις, πολεοδομικά συγκροτήματα κ.λπ.). Υπάρχει δηλαδή μια διαφοροποίηση τόσο ως προς την *κλίμακα* ή *επίπεδο*, όσο και ως προς το *είδος* ή την *ποιότητα* του γεωγραφικού χώρου.

Οι έννοιες χωροταξίας/πολεοδομίας και χωροταξικού/πολεοδομικού σχεδιασμού αλληλοκαλύπτονται σημαντικά ως προς το περιεχόμενο και τη σημασία τους. Η διαφορά έγκειται στο ότι οι όροι *Χωροταξία/Πολεοδομία* προσδιορίζουν περισσότερο ένα κωδικοποιημένο και συστηματοποιημένο «πακέτο» επιστημονικών γνώσεων που αποτελεί το αντικείμενο ενός κλάδου (Discipline). Νοείται δηλαδή, ως γνωστικό αντικείμενο μιας εκπαιδευτικής (Instructional) διαδικασίας, ενός εκπαιδευτικού κύκλου σπουδών ή ενός επαγγελματικού κλάδου. Αντίθετα η έννοια του χωροταξικού/πολεοδομικού σχεδιασμού αναφέρεται σε περισσότερο συγκεκριμένες διαδικασίες επεμβάσεων στο χώρο. Η χωροταξία/πολεοδομία όσο και ο χωροταξικός/πολεοδομικός σχεδιασμός τόσο ιστορικά όσο και μεθοδολογικά, έχουν στενή και οργανική σύνθεση με την κοινωνικο-οικονομική πολιτική (θεματική-τομεακή διάσταση) και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος ενός γενικότερου σφαιρικού (Global) σχεδιασμού με στόχο την ανάπτυξη (αναπτυξιακός σχεδιασμός).

Τέλος από την άποψη των συναφών ειδικοτήτων, ειδικεύσεων και σπουδών μέσω των οποίων προσεγγίζεται η Χωροταξία και η Πολεοδομία, θα πρέπει να τονιστεί ότι αυτές καλύπτουν ένα αρκετά ευρύ φάσμα των θετικών και θεωρητικών επιστημών. Κυρίως όμως ανήκουν στις ακόλουθες κατηγορίες και κλάδους με έμφαση στις α,β, και δ περιπτώσεις:

- α) Γεωγραφία (με όλες τις διαιρέσεις της)
- β) Τεχνικές επιστήμες (κλάδοι Αρχιτέκτονα, Πολιτικού Μηχανικού, Τοπογράφου κ.λπ.)
- γ) Οικολογία και επιστήμες της φύσης, της γης και της ζωής
- δ) Οικονομικές-κοινωνιολογικές-δημογραφικές επιστήμες
- ε) Νομικές, πολιτικές και διοικητικές επιστήμες

2. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η Ψυχολογία του χώρου ή του περιβάλλοντος, η Κοινωνιολογία του χώρου, η Αστική Κοινωνιολογία, η Αγροτική Κοινωνιολογία, η Οικονομική του χώρου γενικά, η Αστική και Περιφερειακή Οικονομική, η Ανθρώπινη Οικολογία (Human Ecology) κ.λπ.

3. Πρέπει να σημειωθεί ότι η Γεωγραφία ξεκίνησε ως περιγραφική και «ιδιογραφική» επιστήμη προτού εξελιχθεί σε μια προσπάθεια ερμηνείας του χώρου και εξήγησης των χωρικών δομών και φαινομένων. Από την εξέταση δηλαδή του «τι» και «πού» πέρασε στην έρευνα του «πώς» και «γιατί», κάνοντας χρήση γενικών θεωριών και υποδειγμάτων (μοντέλων) πέρα από τις μελέτες συγκεκριμένων περιπτώσεων (Case Studies). Επίσης εξειδικεύθηκαν σε κλάδους αντίστοιχους με εκείνους των κοινωνικών επιστημών όπως π.χ. Συμπεριφορική Γεωγραφία (Behavioural Geography) ή Ψυχογεωγραφία, Αστική Γεωγραφία, Αγροτική Γεωγραφία κ.λπ.

4. Η χωροταξία και ο χωροταξικός σχεδιασμός έχουν σχέση με την *περιφερειακή ανάπτυξη* και κατά συνέπεια με την *περιφερειακή πολιτική* και τον *περιφερειακό προγραμματισμό και σχεδιασμό*. Και οι δύο κλάδοι προσεγγίζουν τα χωρικά προβλήματα από την «πολιτική» και «δεοντολογική» σκοπιά (και όχι την ερμηνευτική). Όμως ενώ ο περιφερειακός προγραμματισμός αναφέρεται σε μια γενική θεώρηση του (περιφερειακού) χώρου, ο χωροταξικός σχεδιασμός ασχολείται περισσότερο με τη χωρική διάσταση. Ο περιφερειακός προγραμματισμός νοείται ως *συνολικός, δηλαδή θεματικός και χωροταξικός μαζί*. Στην πράξη όμως γίνεται συχνά σύγχυση και ο περιφερειακός προγραμματισμός και σχεδιασμός θεωρείται μερικές φορές μόνο ως *θεματικός ή τομεακός* και μάλιστα *οικονομικός* σε αντιδιαστολή με το χωρικό ή χωροταξικό. (Η ακριβής έκφραση θα ήταν «περιφερειακός οικονομικός προγραμματισμός»). Τέλος, αρκετές φορές ο όρος περιφερειακός σχεδιασμός έχει την ίδια έννοια με το χωροταξικό σχεδιασμό. Δεν είναι δηλαδή, γενικότερος αλλά ταυτόσημος με αυτόν, αφού ως κατ' εξοχήν επίπεδο εφαρμογής της χωροταξίας θεωρείται η περιφέρεια. Από μια άλλη οπτική γωνία η χωροταξία και ο χωροταξικός σχεδιασμός μιας περιοχής ή μιας περιφέρειας μπορεί να θεωρηθεί ως η γεωγραφική της ανάλυση στην οποία προστίθενται *στόχοι, κατευθύνσεις και επιδιώξεις*, που αφορούν τον προγραμματισμό των δραστηριοτήτων στο χώρο, στα πλαίσια μιας ευρύτερης οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής για τη συγκεκριμένη περιφέρεια καθώς και για τις υπόλοιπες περιφέρειες της ίδιας χώρας (*περιφερειακή πολιτική*).

5. Όπως έχει παρατηρηθεί συχνά η ανάπτυξη μιας κοινωνίας και κατά συνέπεια η «κατασκευή» ή «παραγωγή» του χώρου της είναι μια *de facto* διαδικασία ανεξάρτητα από την όποια *ενειδητοποίηση* ή μη του γεγονότος αυτού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ignacy Sachs στο βιβλίο του «Strategies de l' ecodveloppement» στις παραδοσιακές κοινωνίες οι άνθρωποι έκαναν ανάπτυξη όπως ο κ. Jourdain του Μολιέρου έκανε πρόζα χωρίς να το ξέρει! Το ίδιο ακριβώς θα μπορούσαμε να πούμε για τη διευθέτηση του χώρου. Ο άνθρωπος έκανε πάντοτε χωροταξία χωρίς να το ξέρει.

6. Για αναλυτικότερη μελέτη βλέπε την ενδιαφέρουσα εργασία του Α.Φ. Λαγόπουλου «Η επιρροή των κοσμικών αντιλήψεων επί της παραδοσιακής μεσογειακής και ινδοευρωπαϊκής πολεοδομίας» καθώς και το βιβλίο του Ε.

Δημητριάδη «Ιστορία της πόλης και της πολεοδομίας» (βλέπε βιβλιογραφία).

7. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η Χάρτα των Αθηνών (*Charte d' Athene*), που είχε σταθεί ορόσημο στην ιστορία των CIAM, καθώς και οι αρχές που εξέφρασε, είναι προ πολλού ξεπερασμένες. Ήδη το Πράσινο Βιβλίο για το αστικό περιβάλλον της Ε.Ε. (1991) εισάγει και επίσημα τίλεον στην Ευρώπη διαφορετικές αρχές για την πόλη και το δεδομένο περιβάλλον. Με την ευκαιρία αναφέρουμε ότι στην Αθήνα εφέτος, 60 χρόνια μετά την «Χάρτα των Αθηνών» οργανώνεται από το Σύλλογο Πολεοδόμων και Χωροτακτών και το Δήμο Αθηναίων, συνέδριο με θέμα «Προς τη νέα Χάρτα της Αθήνας; Από την οργανική πόλη στην πόλη των πολιτών» ως συμβολή σε μια παγκόσμια προσπάθεια προσανατολισμού προς νέες αρχές στην Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία.

8. Το δόγμα αυτό εκφράστηκε αρχικά από το γνωστό εργαστήριο τέχνης και αρχιτεκτονικής του Bauhaus το οποίο υπήρξε χώρος καλλιτεχνικής αλλά και πολιτικοϊδεολογικής ζύμωσης. Δύο από τα γνωστότερα ονόματα που συνδέθηκαν με την κίνηση αυτή και θεωρούνται από τους καλύτερους αρχιτέκτονες του 20ου αιώνα είναι ο W. Gropius (Διευθυντής του Bauhaus το 1926 – ένα από τα έργα του η Αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα) και ο Mies van de Rohe στον οποίο αποδίδεται η περίφημη ρήση «less is more» (βλέπε και Δ. Καρύδης «Ανάγνωση Πολεοδομίας», σ. 143-146).

9. Η κοινωνική αυτή ουτοπία του Άγγλου πολιτικού και φιλόσοφου Th. More γνωστού για την ακεραιότητα και το ήθος του χαρακτήρα του, περιγράφεται στο βιβλίο του «*De optimo statu reipublicae deque nova insula Utopia*» (για την άριστη κατάσταση της πολιτείας και το καινούργιο νησί Ουτοπία), που έγραψε το 1516.

10. Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες αναλύσεις για τους ουτοπιστές (που μπορούν να χαρακτηριστούν και ως «προ-πολεοδόμοι» και τα ουτοπιστικά τους σχέδια ως «προ-πολεοδομία») έχει γίνει από την Francoise Choay στην ανθολογία της «*L' urbanisme: utopies et realites*». Κατά την Choay ακόμα και οι κοινωνικοί φιλόσοφοι, μεταρρυθμιστές και επαναστάτες όπως οι K. Marx, F. Engels, P. Kropotkine, N. Boukharine εξετάζονται για τις ιδέες τους σχετικά με την οργάνωση του αστικού χώρου στα πλαίσια μιας προ-πολεοδομίας χωρίς χωρικό μοντέλο (*Pre-urbanisme sans modele*).

11. Για περισσότερα περί Fourier βλέπε σχετικά F. Choay όπ.παρ., σ. 95-105.

12. Μια αναλυτική και ενδιαφέρουσα μελέτη για το θέμα των σχέσεων χώρου και εξουσίας γίνεται στο βιβλίο του P. Claval «*Espace et pouvoir*» σε όλα τα χωρικά επίπεδα (από την αρχιτεκτονική μέχρι την παγκόσμια γεωγραφική κλίμακα). Για το ίδιο θέμα βλέπε επίσης την εργασία του Cl. Raffestin «*Pour une geographie du pouvoir*».

13. Για περισσότερα βλέπε τις εργασίες του J. Lovelock που αναφέρονται στη βιβλιογραφία. Σημειώνουμε ότι τα πλανητικά περιβαλλοντικά προβλήματα δημιουργήθηκαν πολύ νωρίτερα αλλά η ενιαία και τεκμηριωμένη θεωρητική τους διατύπωση γίνεται στις αρχές της δεκαετίας του '80.

14. Ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα του New Deal του F.D. Roosevelt υπήρξε η δημιουργία νέων περιφερειακών οντοτήτων. Στα πλαίσια

αυτά συστάθηκε η περιφέρεια Tennessee Valley Authority (TVA) με σκοπό να οργανώσει την ανάπτυξη της ομώνυμης περιοχής πράγμα που έγινε τελικά με μεγάλη επιτυχία. Το γεγονός αυτό της σύστασης ενός φορέα για μια συγκεκριμένη γεωγραφική-χωρική ενότητα μπορεί να θεωρηθεί ότι σηματοδοτεί την αρχή της χωροταξίας και του περιφερειακού σχεδιασμού (Regional Planning).

15. Σχετικά με την προβληματική της περιφερειακής ανάπτυξης αλλά και την ανάπτυξη του ιδιαίτερου κλάδου της περιφερειακής επιστήμης, μπορεί κανείς να πληροφορηθεί σχετικά από τα βιβλία των: Ν. Κόνσολα «Περιφερειακή οικονομική πολιτική» και Κ. Χατζημιχάλη «Περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική» που αναφέρονται στη βιβλιογραφία.

16. Βλέπε σχετικά στο ενδιαφέρον βιβλίο του με τίτλο «La question regionale», Παρίσι, 1970.

17. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι στον προ-βιομηχανικό κόσμο η ευθύνη της στέγασης των εργαζομένων παραδοσιακά αναλαμβάνεται από τον εργοδότη, φαινόμενο που συνεχίστηκε μέχρι τις αρχές της βιομηχανικής επανάστασης (στις ΗΠΑ η συνήθεια αυτή υπήρχε για τις νεαρές εργάτριες των υφαντουργείων μέχρι και το 1930!). Σιγά σιγά όμως ο ανταγωνισμός εξαφανίζει αυτές τις πρακτικές που κοστίζουν ακριβά.

18. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινωνικού (ταξικού) και χωρικού διαχωρισμού (Segregation Spatiale) υπάρχει στο πολεοδομικό συγκρότημα των Αθηνών όπου οι δυτικές συνοικίες των χαμηλών εισοδημάτων είναι υποβαθμισμένες πολεοδομικά (έλλειψη πράσινου, κοινοχρήστων και κοινοφελών χώρων κ.λπ) σε σχέση με τις βορειο-ανατολικές περιοχές των υψηλών εισοδημάτων.

19. Σχετικά με την «εκ προμελέτης» χρησιμοποίηση του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού για σκοπούς «ταξικής καταπίεσης» τόσο σε ανεπτυγμένες όσο και σε υπανάπτυκτες χώρες έχουν ειπωθεί και γραφεί πολλά. Μια τέτοια αναφορά μπορεί κανείς να βρει στο βιβλίο του Μ. Παπαδολαμπάκη «Οι δικτάτορες των πόλεων: πολεοκράτορες και τεχνοκράτες».

20. Σχετικά με το ζήτημα της κριτικής και της αμφισβήτησης της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας (ήδη από την αρχή της δεκαετίας του '60) μπορεί κανείς να συμβουλευτεί την κλασική πλέον μελέτη της J. Jacobs «The Death and Life of Great American Cities: The Failure of Town Planning» όπου εκφράζονται επίσης κάποιες αρχές που σήμερα αποτελούν το επίσημο δόγμα στο σχεδιασμό του χώρου (μείξη χρήσεων και λειτουργιών, επαναχρησιμοποίηση παλιών κτιρίων κ.λπ.).

Βιβλιογραφία

- Ανδρικοπούλου Ε., Καυκαλάς Γ., *Η ρύθμιση του περιφερειακού χώρου στην Ελλάδα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Αραβαντινός Α., *Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, ΕΜΠ, Αθήνα, 1986.
- Γεραρδή Κ., *Εισαγωγή στη Χωροταξία και την Αναπτυξιακή Πολιτική*, ΣΠΕ-ΕΜΠ, Αθήνα, 1979.
- Γετίμης Π., *Σημειώσεις Χωροταξίας*, Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ), Αθήνα, 1984.

- Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ., Μαραβέγιας Ν. (επιμ.), *Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη: Θεωρία - ανάλυση και πολιτική*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994.
- Choay F., *L'urbanisme, utopies et realites: une anthologie*, Seuil, Paris, 1965.
- Claval P., *Espace et Pouvoir*, PUF, Paris, 1978.
- Gottman J., *Essais sur l'amenagement de l'espace habite*, Mouton, Paris, 1966.
- Gravier J.F., *La question regionale*, Flammarion, Paris, 1970.
- Jacobs J., *The Death and Life of Great American Cities: The Failure of Town Planning*, Penguin Books, 1984 (αρχική έκδοση Random House, USA, 1961).
- Καρύδης Δ., *Ανάγνωση Πολεοδομίας. Η Κοινωνική Σημασία των Χωρικών Μορφών*, Συμμετρία, Αθήνα, 1991.
- Καυκαλάς Γ., Γιαουτζή Μ., (Επιμ) *Η Πόλη στο Κεφαλαιοκρατικό Σύστημα*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1977.
- Κόνσολας Ν., *Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1983.
- Λαγόπουλος Α.Φ., *Η επιρροή των κοσμικών αντιλήψεων επί της παραδοσιακής μεσογειακής και ινδοευρωπαϊκής πολεοδομίας*, ΕΜΠ, Αθήνα, 1970.
- Λαγόπουλος Α.Φ., *Εγχειρίδιο Πολεοδομίας Μέρος Β' (Προγραμματισμός και Σχεδιασμός)*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1977.
- Λουκάκης Π., *Σημειώσεις Πολεοδομίας-Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, τεύχη 1, 2, ΔΠΘ, Ξάνθη, 1985.
- Lovelock J., *Gaia: A New Look at Life on Earth*, Oxford University Press, Oxford, 1982.
- Lovelock J., *The Age of Gaia: A Biography of our Living Earth*, Norton, New York, 1988.
- More Th., *Η Ουτοπία* (μετάφραση από την αγγλική απόδοση), Κάλβος, Αθήνα, 1984.
- Mumford L., *The City in History. Its origins, its transformations and its prospects*, Harcourt, Brace and World, Inc., New York, 1961.
- Παπαδολαμπάκης Μ., *Οι Δικτάτορες των Πόλεων: Πολεοκράτες και Τεχνοκράτες*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1976.
- Raffestin C., *Pour une geographie du rounoir*, Librairies Techniques, Paris, 1980.
- Sahtouris E., *Γαία: Το ανθρώπινο ταξίδι από το χάος στον κόσμο*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1990.
- Τσουδερός Ι., *Ουτοπική Πολεοδομική Σκέψη*, ΕΜΠ, Αθήνα, 1980.
- Χατζημιχάλης Κ. (επιμ-εισαγωγή), *Περιφερειακή Ανάπτυξη και Πολιτική*, Εξάντας, Αθήνα, 1992.